

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

NÉPESSÉG

1. Lélekszám, fejlődés, település, tömörülés

A dunai államok határainak gyakori módosulása miatt a *népesség számának alakulásáról*, a népfejlődés üteméről a multba is visszatekintő, összehasonlításra alkalmas adatok nem mindenütt és nem minden időszakról vannak rendelkezésre. A népesség nagyságáról képet adó táblázat ezért lehetőleg az egyes országoknak (államrészeknek) *mindenkori területére*¹⁾ vonatkozó lélekszámeredményekkel párhuzamosan egyfelől közli a *jelenlegi (akár csak ideiglenes) határok* közt élő népesség számát és annak alakulását, másfelől — amennyiben szükségesnek és lehetségesnek mutatkozott, — azokat az adatokat is, amelyek ugyan nem mindig felelnek meg a legújabb állapotoknak, de meglehetősen pontos számítások alapján *azonos területrész* népnövekedéséről számolnak be. Természetesen a korábbi időpontokról származó adatok — amennyiben nem az akkori országterületre vonatkoznak — általában csupán tájékoztató értékűek. Minthogy pedig az országok egy részénél még nincsenek kijelölve a végleges határok, a mai államterületnek megfelelő új népszámlálások pedig mindenütt hiányoznak, több állam részben becsléseken nyugvó újabb lélekszáma szintén csak megközelítő jellegű. A tábla egyébiránt teljes tájékozódás céljából a második világháború előtti és alatti területi változásoknak megfelelően is közli a lélekszámadatokat. Az így tagolt adatok egyben az egyes területrészek előtti népfejlődési viszonyait is elég jól jellemzik (lásd a 37. lapon levő grafikon is).

¹⁾ A lélekszámadatok azonban nem adnak képet az egyes államok minden területváltozásáról, mert mindig csak a tábla fejezeteiben jelzett időpontok körüli államterületre vonatkoznak. A terület nagyságáról, illetőleg annak az említett időpontok szerinti hullámozásáról a teljesség kedvéért a következő — részben csak megközelítő adatok tájékoztathatnak (ezer km²-ben): Ausztria az első világháború előtt 300,0, azután 83,8; Csehszlovákia 140,5; ebből a volt cseh-morva védnökség 48,9, a volt Szlovákia 38,1, Kárpátukrajna 12,6, Csehszlovákia a Kárpátukrajna nélkül 127,9, Magyarország az első világháború előtt 325,4, (Magyarország, Horvát-Szlavonországgal), illetőleg 282,9 (voltaképeni Magyarország, Horvát-Szlavonország nélkül), az első világháború után és jelenleg 93,1, a második világháború alatt 171,8; Jugoszlávia 247,5; ebből Horvátország az első világháború előtt 42,5, a második világháború alatt 102,2; Szerbia 1850: 37,6, 1884: 48,6, 1942: 57,0; Albánia 27,5, a Jugoszláviától és Görögországtól a második világháború folyamán hozzákerült terület (14,9) nélkül; Bulgária 1880: 98,0, 1892: 96,3, 1920: 103,1, a második világháború alatt 153,0 (csak Dél-Dobrudzsával 110,8); Románia 1859: 123,0, 1900: 131,4, 1920: 295,0, a második világháború alatt 195,0 (Besszarábiával és Észak-Bukovinával kb. 243,0—245,3, illetőleg más román hivatalos adatközlés szerint 252 ezer), a második világháború után 233,5 ezer, illetőleg Dél-Dobrudzsával 240,2 ezer. Egyes államok területe főleg a balkáni háborúkkal kapcsolatban, valamint 1938 óta még ezenfelül is több ízben módosult.

A népesség száma a dunai államokban 1850—1940

		L é l e k s z á m (e z e r) a z							
		1850	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1940
		k ö r ü l i n é p s z á m l á l á s o k s z e r i n t ¹⁾							
Ausztria	a)	17.534	22.144	23.895	26.151	28.571	²⁾ 6.426	³⁾ 6.760	⁴⁾ 6.650
	b)	3.859	4.962	5.416	6.003	6.646	6.426	³⁾ 6.760	⁴⁾ 6.650
Csehszlovákia	c)	—	11.083	11.705	12.689	13.599	13.612	14.730	¹⁷⁾
Ebből:									
A volt cseh-morva védnökség	c)	—	—	—	—	—	—	6.808	7.485
A volt Szlovákia	c)	—	—	—	—	2.158	2.208	2.437	2.655
Kárpátukrajna	c)	—	396	456	527	596	605	725	—
Cseh-Szlovákia Kárpátukrajna nélkül	b)	—	10.687	11.249	12.162	13.003	13.007	14.005	—
Magyarország	a) ⁵⁾	⁷⁾ 15.512	15.739	17.464	19.255	20.886	²⁾ 7.990	8.688	²⁾ 14.683
	a) ⁶⁾	—	13.834	15.262	16.838	18.264	²⁾ 7.990	8.688	²⁾ 14.683
	b)	⁷⁾ 5.014	5.332	6.012	6.857	7.615	7.990	8.688	¹⁷⁾ 9.320
	c)	—	—	—	—	12.102	—	13.732	14.683
Jugoszlávia	b)	—	—	—	—	—	11.985	13.934	¹⁷⁾
Ebből:									
A volt Horvátország	c)	—	—	—	—	—	—	5.657	6.663
A volt Horvátország	c)	—	1.905	2.202	2.417	2.622	2.740	—	—
Szerbia	a)	957	²⁾⁸⁾ 1.902	2.162	2.493	2.912	—	—	²⁾⁹⁾ 3.800
Albánia	b)	—	—	—	—	—	—	1.003	¹⁰⁾ 1.063
Bulgária	a)	—	2.853	²⁾¹¹⁾ 3.311	3.744	4.338	²⁾ 4.847	³⁾ 6.078 ²⁾¹²⁾¹⁷⁾ 8.606	
Románia	a)	¹³⁾ 3.865	—	—	²⁾ 5.957	¹⁴⁾ 7.235	²⁾ 15.628	¹⁵⁾ 18.057 ²⁾¹⁶⁾ 13.493	
	c)	—	—	—	—	15.729	15.628	18.057	¹⁷⁾
	c)	—	—	—	—	—	—	11.896	¹⁶⁾ 13.493

Lásd jegyzet túldalt.

a) A megfelelő népszámláláskor fennállott (mindenkori) területre vonatkozó adat.
b) A mai (illetőleg részben az első világháború utáni) területre vonatkozó (illetőleg erre a területre — részben népszámlálási alapon —) kiszámított adat. Ausztria 1850—1910: az ország első világháború utáni területére kiszámított adat. Csehszlovákia Kárpátukrajna nélkül 1880—1910: az erre a területre kiszámított, 1920—1930: az erre a területre vonatkozó népszámlálási adat. Magyarország 1850—1869, 1869—1910: a mai területre kiszámított adat, 1920—1940: népszámlálási eredmény. Jugoszlávia 1920—1930: népszámlálási adat.

c) Egy olyan korábbi (lehetőleg pontosan azonos) területre vonatkozó (vagy ily területre — részben népszámlálási alapon — kiszámított) adat, melyről összehasonlításra alkalmas lélekszámeredmények állnak rendelkezésre. Csehszlovákia 1880—1910; Csehszlovákia első világháború utáni területére kiszámított, 1920—1930; népszámlálási adat. Cseh-morva védnökség, 1930: a második világháború alatti területre megközelítően kiszámított adat. Szlovákia 1910—1930: a második világháború alatti területre számított adat. Kárpátukrajna 1880—1910: az első világháború utáni területre kiszámított adat. Magyarország második világháború alatti (megnagyobbított) területére vonatkozó adatok. 1910—1930: erre a területre kiszámított adat. Horvátország (felső adatsor) 1930—1940: a második világháború alatti területre kiszámított adat; Horvátország (alsó adatsor) 1880—1910: az első világháború előtti Horvát-Szlavonország adata (a Magyarbirodalomhoz tartozott, annak adataiban is foglaltatik). 1920: ugyanerre a területre vonatkozólag kiszámított adat (Jugoszláviához tartozott; annak adataiban is foglaltatik). Románia (felső adatsor) 1910: Az első világháború utáni terület: e területre kiszámított, 1920: népszámlálási, ill. kiszámított, 1930: népszámlálási adat. Románia (alsó adatsor) 1930: a második világháború alatti területre kiszámított, 1940: e területre vonatkozó népszámlálási adat.

1) Az egyes népszámlálások időpontja általában csak lényegtelenül tér el a rovat fejében megadott időponttól (Jugoszlávia népszámlálásainak időpontja például 1921. és 1931. Magyarország legutolsó népszámlálása 1941., Csehszlovákia utolsóelőtti népszámlálása 1921. volt stb.); a jelentősebb eltérésekre jegyzet utal. Az adat nem minden esetben népszámlálási eredmény, hanem részben a természetes szaporulat és esetleg még a vándormozgalom figyelembevételével kiszámított adat, vagy közigazgatási, közlekedési népösszeírás (nyilvántartási) stb. eredmény, illetőleg a más területre vonatkozó népszámlálás adatai alapján elvégzett számítás (becslés) eredménye.

2) Az előző rovatban közölt adattal szemben jelentősebben megváltozott területre vonatkozó adat.

3) 1934.

4) 1939.

5) 1850—1869, 1869—1910: Az első világháború előtti Magyarbirodalom (Horvát-Szlavonországgal).

6) 1880—1910: Az első világháború előtti tulajdonképpeni Magyarország (Horvát-Szlavonország nélkül).

7) 1850—1869.

8) 1884.

9) A volt Szerbia területére hozzávetőlegesen kiszámított adat.

10) 1941-ben (népszámlálás): 1.106 ezer (de a Jugoszláviától és Görögországtól hozzátartozott terület 795 ezer főnyi lakossága nélkül).

11) 1892.

12) 1942. 1941-ben csak Dél-Dobruzsával együtt 6.676 ezer.

13) 1859.

14) 1912.

15) 1930: Észak-Erdéllyel, de Bessarábia és Bukovina nélkül (kiszámított adat): 14.340 ezer, továbbá Dél-Dobruzsza nélkül is (kiszámított adat) 13.961 ezer.

16) Észak-Bukovinával és Bessarábiával együtt (de Észak-Erdély nélkül) becslés szerint 1941-ben 16.900—17.110 ezer (illetőleg nyilvánvalóan nem teljes román hivatalos adatközlés szerint 15.1 millió).

17) Kiszámított lélekszám: Csehszlovákia első világháború utáni területén 1937-ben 13.239 ezer; Magyarország első világháború utáni területén 1937-ben 9.038 ezer (a 9.320 ezer az erre a területre kiszámított 1941. évi népszámlálási eredmény). Jugoszlávia első világháború utáni területén 1940-ben 15.920 ezer. Bulgária első világháború utáni területén 1939-ben 6.308 ezer, második világháború alatti területén 1942-ben (évvégi időpontra vonatkozó adat) 8.642 ezer. Románia első világháború utáni területén 1939-ben 19.934 ezer.

A tényleges népgyarápodás üteméről a főleg a Nemzetközi Statisztikai Intézet kiadványaiban rendelkezésre álló adatok alapján a táblázat lélekszámeredményein túlmenően is érdemes tájékozódni. Az első világháború előtti és utáni Ausztria és Magyarország adatainak párhuzamos áttekintése a területváltozások hatásának mérlegelése szempontjából különösen tanulságos:

	Evi tényleges népgyarápodás (%)			
	1869—1880	1880—1890	1890—1900	1900—1910
Ausztria				
első világháború előtti területén	0.75	0.76	0.91	0.89
első világháború utáni területén	0.98	0.88	1.03	1.02
Magyarország				
első világháború előtti területén	0.13	1.11	0.98	0.82
első világháború utáni területén	0.56	1.21	1.25	1.05

Ausztria első világháború előtti és utáni területén a népnövekedés 1869 és 1910 közt meglehetősen egyenletesen alakult; szembetűnő azonban, hogy Ausztria háború utáni határai közt, ahol a gyorsan világvárossá

nőtt Bécs is fekszik, elég jelentősen erőteljesebb volt a népességfejlődés. Hasonló jelenség mutatkozott *Magyarországon* is, mégpedig fokozottabb mértékben, tekintettel főleg az első világháború utáni területen fekvő s az egész Magyarbirodalom természetes gravitációs központját alkotó Budapestnek Bécsnél jóval lendületesebb népesedésére. A magyar adatsor egyébként ingadozóbb: a népszaporodás a megfigyelt időszak elején és részben a végén is kedvezőtlenebb volt az ausztriainál, ami egyrészt az 1873. évi kolerajárványra, másrészt a századforduló után erősebben fokozódó kivándorlásra vezethető vissza.

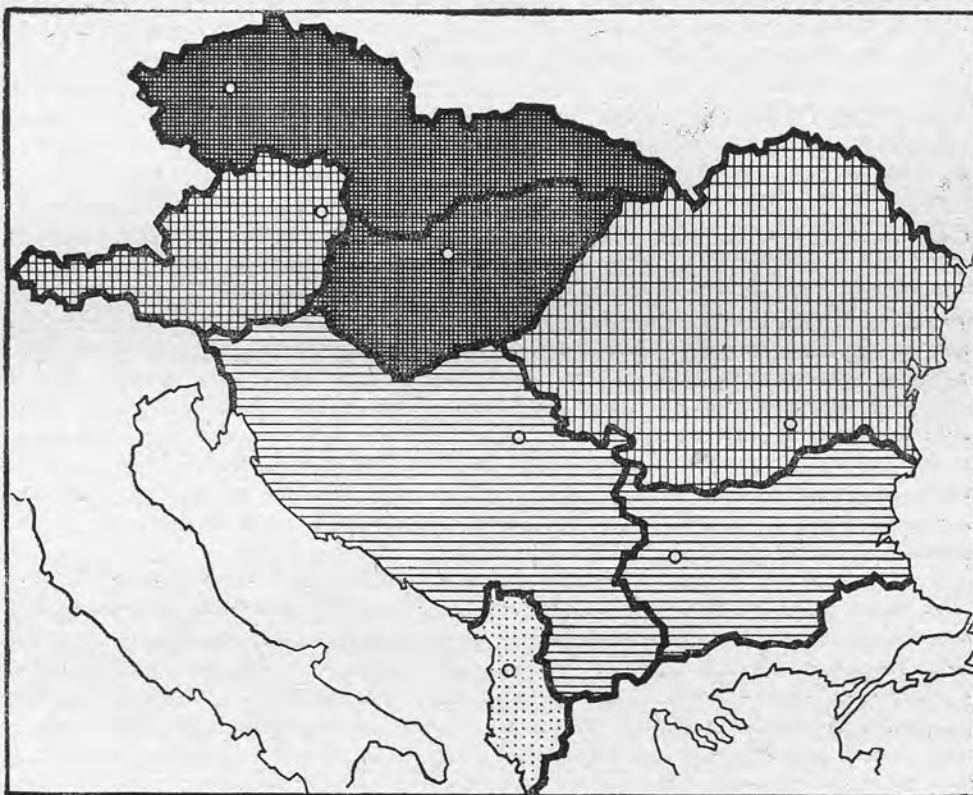
Ha az első világháború utáni terület adatait továbbvezetjük, akkor az tűnik ki, hogy különösen Ausztriában, de — kisebb mértékben — Magyarországon is igen szembeötlően megromlottak a népesedési viszonyok. Az első világháborús évtizedben *Ausztria* népe évi —0.37 százalékkal megfogyott, részben a háborús veszteségek, az elmaradt születések és a polgári lakosság (különösen az influenzajárvány idején) kedvezőtlenebb halandósága, valamint cseh és egyéb elemeknek Bécsből és más ausztriai területekről való tömegesebb elköltözése következtében. A nagyobb államkeretből kiszakított első világháború utáni ausztriai részekben a túlnépesedés érzése egyre nyomasztóbbá vált; a fejlődés a békekötést követően is csak szerény méreteket öltött: az évi népgyarapodás üteme 1920 és 1923 közt mindössze 0.53 s 1923 és 1934 közt is csak 0.31%-ot ért el, sőt 1934 és 1939 közt megfogyott (évi —0.32%-kal) a Németországhoz csatolás éveiben is valószínűleg csak átmenetileg szaporábbá vált népesség. Az első világháború utáni *Magyarország* ugyan a területelszakítások, a központi országrésznek a gazdaságföldrajzilag harmonikus magyarbirodalmi keretből való kiszakadása által előidézett túlnépesedési tünetek és válságok ellenére sem bizonyult ennyire fejlődésképtelennek, hiszen népének természetes vitalitása csak kisebb mértékben csappant meg, a céltudatos iparfejlesztés pedig az ország népeltartó erejét elég jól biztosította; mégis fejlődési ütemének visszaesése szembeötlő: 1910 és 1920 közt a szaporodási arány mindössze évi 0.48%-ot is csak azért érhetett el, mert a háborús veszteségeket az elszakított területről menekültek többszáz-ezres száma¹⁾ teljesen ellensúlyozta; de a népnövekedés évi arányszáma 1920—1930-ban (0.84%) sem érte el az 1910 előtti szintet, 1930 és 1941 közt pedig valamivel még lejjebb (0.67%-ra) siklott. Az első világháború végével elcsatolt területek egy részének 1938-ban és azután történt visszakapcsolása és néhány esztendőn át Magyarországhoz tartozása a megfigyelt időszak végéig (1940—1941) természetesen még alig éreztethette kedvező demográfiai hatását.

A Kárpátukrajnát is magában foglaló *Csehszlovákiában* területileg ugyancsak igen elütő tényezők idézték elő az elég egyenletes — 1900 és 1910 közt például évi 0.70, 1921 és 1930 közt pedig 0.84%-os — népességszaporulatot. Cseh- és Morvaország és Szilézia, illetőleg a volt Csehszlovákia védnökség népessége az értékes gazdasági erőforrások és az általános közgazdasági fejlettség következtében aránylag kisebb természetes szaporulat mellett is elég jól fejlődött. Ezzel szemben a kedvezőtlen domborzati viszonyok miatt mezőgazdasági tekintetben sűrűn lakott, a cseh ipar versenyét is erősen érző, bár nyersanyagokban viszonylag meglehetősen gazdag Szlovákiában a jelentős természetes szaporodást az elvándorlás, valamint az Amerikai Egyesült Államok elzárkózásáig igen

¹⁾ Az elcsatolt területekről menekültek és kiutasítottak 1918—1924. évi száma 350.000 fő volt (valószínűleg minimális adat).

élénk kivándorlás erősen megtizedelte; itt a tényleges népgyarapodás inkább csak újabban vált zavartalanabbá. A csehszlovák államkeretéből legutóbb kivált Kárpátalja népének bőséges gyermekáldása a jelentős ki- és elvándorlási veszteségek ellenére ennek a területnek csaknem megszakítás nélkül lendületes tényleges népgyarapodást biztosított. A Kárpátalja nélkül számított Csehszlovákiának azután valamivel szerényebb volt a népszaporulata, mint a második világháború előtti egész államnak.

A dunai térség déli és délnyugati részeit túlnyomórészen szapora népek lakják s a fejlődést a népműveltség alacsonyabb foka miatt a kíván-

ÁLTALÁNOS NÉPSÚRÚSÉG (Jelmagyarázatot l. 53. lapon)

dorlás is alig korlátozta, a háborús vérveszteségek közvetlen lélekszámapasztó hatása pedig rendszerint csupán rövidebb ideig volt érezhető (utóhatásuk azonban generációkon át érződik).¹⁾ A népnövekedés ezért mind az egész Jugoszláviában, mind egyes részeiben, így a volt Horvátországban és a volt Szerbiában is erőteljes ütemű volt. Szerbiában például 1884 és 1890 közt évi 2.16, 1890 és 1900 közt 1.44, 1900 és 1910 közt 1.56, míg az egész jugoszláv államban 1921 és 1931 közt 1.60%-os tényleges szaporulat mutatkozott; a horvát területeken általában egy elég erős fokkal lassúbb népesedés üteme legújabbban a második világháború alatt átmenetileg különvált horvát állam határain túl fekvő szerbiai

¹⁾ A második világháború alatti veszteségek pontos adatai még nem ismertek.

részekből átáramló horvát elemek jelentősebb száma miatt valamelyest fokozódott. *Albániában* a tényleges népfejlődés a hosszabb időn át kedvezőtlen halandósági viszonyok miatt nem igen érhetette el a jugoszláviai szintet. Ellenben *Bulgáriában* és *Romániában* nagyban-egészben hasonlóan kedvező keretek közt mozgott. *Bulgáriában* például 1892 és 1900 közt 1.55, 1900 és 1910 közt 1.49, 1910 és 1920 közt 1.05, 1920 és 1934 közt pedig 1.64%-kal gyarapodott évente a lakosság; az utóbbi időszak népszaporulatában persze az első világháború utáni menekültek is bentfoglaltatnak. *Romániában* 1884 és 1894 közt évi 1.52, 1894 és 1899 közt 1.96, majd 1899 és 1912 közt 1.51%-os, tehát szintén igen gyors lélekszámemelkedésről számolt be a statisztika; a román állam első világháború után megnagyobbodott területén viszont 1910 és 1920 közt több okból (háborús veszteségek, az ország egy részének hadszíntérre válása, az 1918—1919. évi influenzajárvány pusztításai, magyarok tömeges kiutasítása és menekülése a Magyarországtól elcsatolt erdélyi területekről stb.) a népesség megfogyott; a fejlődés itt — egy árnyalattal az első világháború előttinél lassúbb, bár továbbra is jelentős ütemben — csupán 1920 után indult ismét meg. A Besszarábia, Észak-Bukovina és Észak-Erdély nélküli — második világháború alatti — országterületen az 1930 és 1941 közt regisztrált népgyarapodást néhány száz ezer elcsatolt (főleg besszarábiai, bukovinai, valamint észak-erdélyi) menekült odaáramlása emelte, táblázatunk adataiból kiolvasható — némileg ugyan megkisebbedett — mértékre; a román királyság egész Erdélyt felölelő mai területén a gyarapodás ennél nyilvánvalóan lassúbb volt.

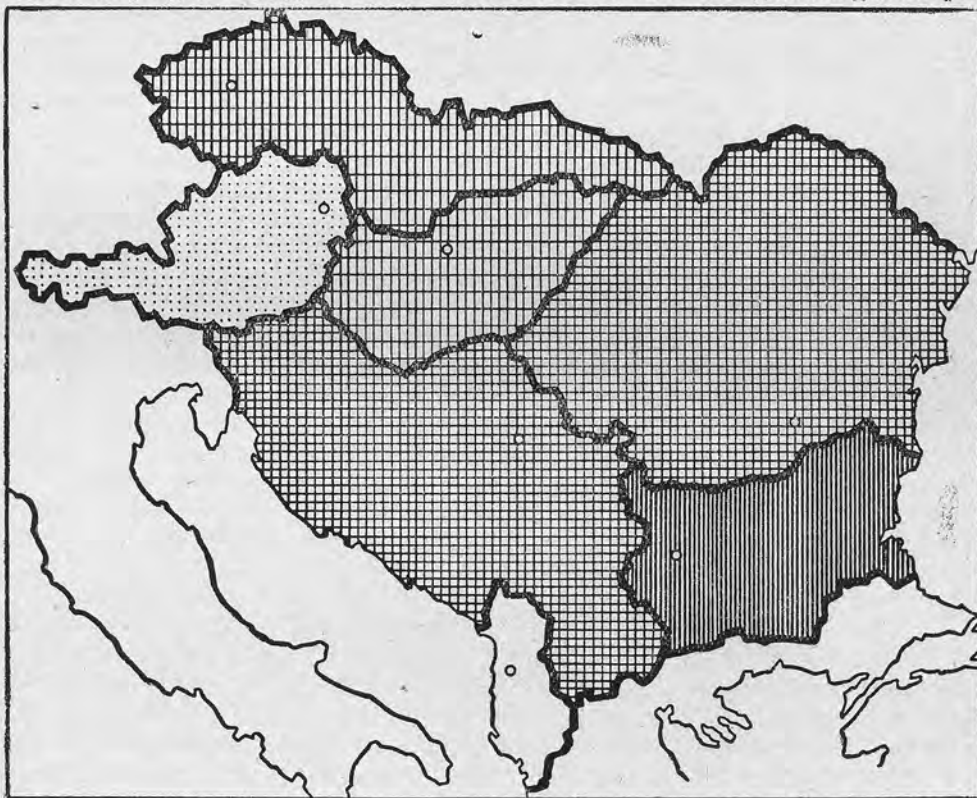
A területváltozások zavaró hatását természetesen nemcsak a romániai adatoknál, hanem a többi államról idézett népgyarapodási arányszámok egybevetésénél is mindvégig szem előtt kell tartani; kétségtelen tény azonban, hogy a népességfejlődés ritmusa nyugatról keletre, a magasabb kultúrájú és gazdaságilag is fejlettebb államokról a fejletlenebb, elmaradottabb államok felé fokozódik.

Összefoglalóan megállapítható még, hogy a lélekszám hullámlásának, emelkedésének elütő mértékét a dunai államokban elsősorban a természetes szaporodás különbözősége határozta meg. A nagyobb születésgyakorisággal ugyan a déli és keleti területeken kedvezőtlenebb halandóság járt karöltve, a természetes népszaporulat aránya azonban ezeken a részekén ennek ellenére magasabb volt, mint a születéscsökkenés szempontjából kedvezőtlenebb helyzetben: előrehaladottabb stádiumban levő északnyugati területeken (kivált Ausztriában, a cseh-morva területeken és részben Magyarországon is); a kultúra emelkedésével, a halandóság javulásával, a városiasodás-iparosodás lassú fokozódásával párhuzamosan azonban a balkáni térségben is egyre inkább megfigyelhető a születések megcsappanása, sőt a népfejlődésnek ennél az alaptényezőjénél már a lassú kiegyenlítődés első jelei is láthatók, ami főleg a jövő fejlődéskilátások tekintetében tanulságos tény. Egyébiránt a távolabbi múltban, de részben még újabban is, egyes járványok és fertőző betegségek (egykor kivált a kolera és még napjainkban is a tífusz s egyes gyermekbetegségek, az első világháború vége óta pedig a vissza-visszatérő influenza stb.) pusztítása és nagyobb háborús veszteségek különösen a délkeleti területek természetes és tényleges népnövekedését módosították erősebben. Hasonló hatása volt a kivándorlásnak is, mely viszont az északnyugati államegységekben, vagy területrészekben, Ausztriában, Szlovákiában, Magyarországon és részben Csehszlovákia történeti (cseh, morva és sziléziai) tartományaiban emelkedett magasabb szintre, míg a

többi állam (ország rész) népesedését (a régi Horvát-Szlavonországot nem tekintve) alig befolyásolta. A vándormozgalomban azután még az első világháború utáni időkben többfelé mutakozó menekülések járultak hozzá — pozitív vagy negatív irányban — a valóságos népfejlődés mértékének államonként és időszakonként elütő kialakulásához.

Az eltérő történeti mult, az elütő gazdasági fejlődés és a különböző földrajzi adottságok következtében a dunai államok *települési viszonyai* elég változatos képet nyújtanak.

A nagyobb közigazgatási és tájegységek eltérő népeltartó ereje, elütő tényleges népgyarapodása jelentős részben a gazdaságföldrajzi

AGRÁRNÉPSŰRŰSÉG (Jelmagyarázatot 1. 53. lapon)

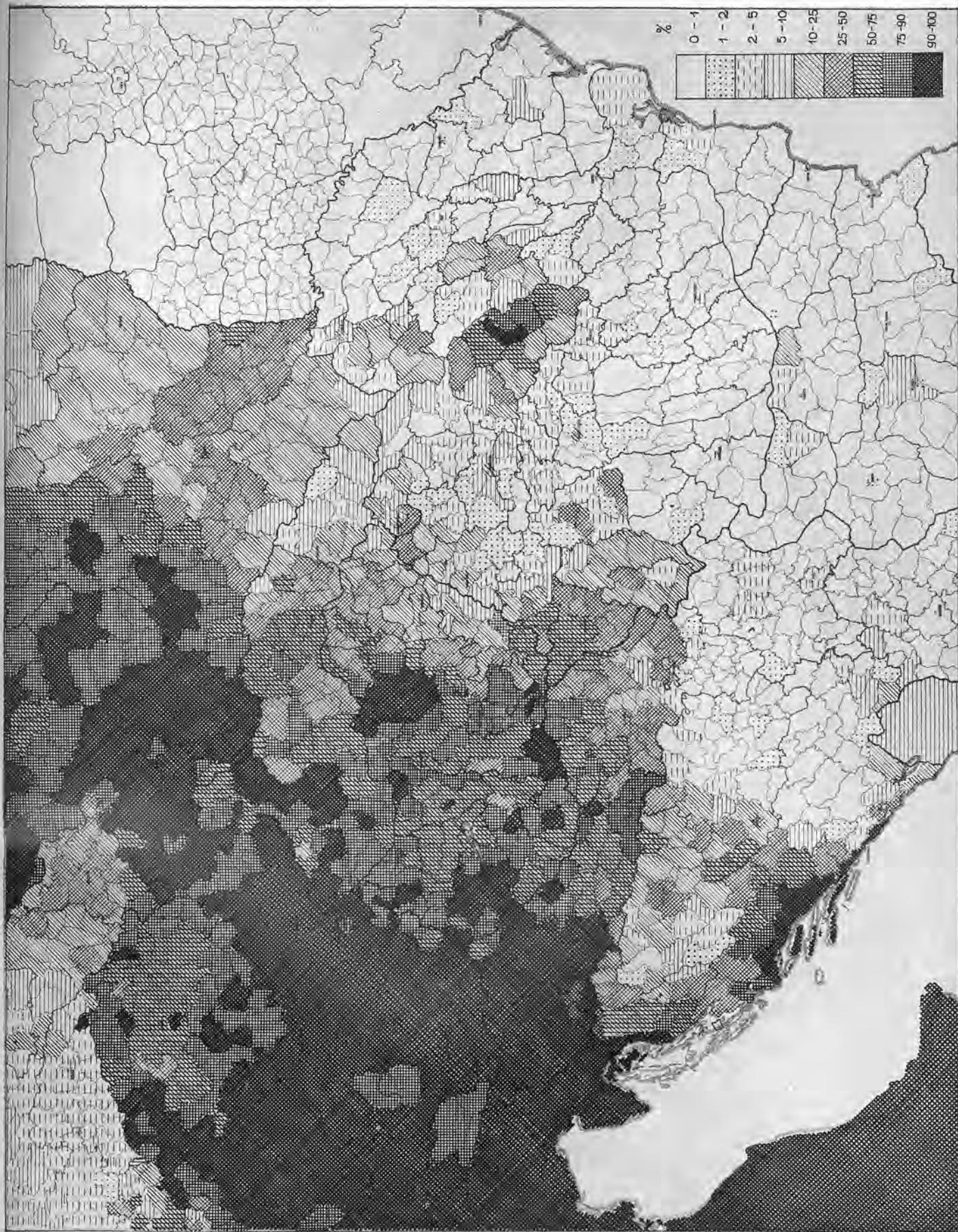
helyzet (megművelhető terület nagysága, ásványi kincsek és energiaforrások bősége, piaci és forgalmi helyzet, városiasodás-iparosodás stb.) és az ezzel összefüggő belső népáramlás függvénye, valamint a természetes szaporodás vidékenkénti különbségeivel állszerves kapcsolatban. Ausztria első világháború utáni területén például a népnövekedés nem a lélekszáma domináló Alsó-Ausztriában, Stájerországban és Bécsben — melynek fejlődése az első világháború után teljesen megakadt — volt viszonylag a legkiegítőbb, hanem a természetes szaporodás dolgában valamivel kedvezőbb álló Tirolban, Vorarlbergben és Salzburgban. A Csehszlovákia egész területére kiszámított adatok szerint a századforduló körül a gazdaságilag fejlettebb cseh-morva és sziléziai tartományok, az újabb népszámlálások adataiból kitűnően viszont a szaporább népességlakta szlovákiai és az 1939-től 1944-ig Magyarországhoz tarto-

zott, majd 1945-ben a Szovjet-Unióhoz került kárpátaljai részek népfejlődése mutatkozott erőteljesebbnek. Magyarországon Budapest és környékének, valamint egyes iparvidékeknek gyors népfejlődése mellett egyfelől az Alföld némely ritkábban lakott délibb területein, másfelől a nagyobb születésgyakoriságú keleti vármegyékben — a Nagy Magyar Alföld északkeleti részein — nőtt meg a legjobban a lélekszám. A gazdasági fejlődés alacsonyabb foka által jellemzett többi állam egyes részeinek elűtő népgyarapodása nagyobb mértékben függött a természetes szaporulat vidékenkinti különbözőségétől, mint gazdasági okoktól; egyes iparvidékek, városias gócok lendületesebb népnövekedése azonban Jugoszláviában, Bulgáriában és kivált újabban Romániában is eléggé szembe-
szökő.

A népfejlődés települési sajátosságait az országrészek népszaporodási különbségeinél lényegesen jobban szemlélteti a néptömörülési kép módosulása, város és vidék eltérő ütemű népesedése. A városképződés és a városiasodás, a falvak népének városbatódulása a leghosszabb multra az északnyugatibb államokban tekint vissza — tehát Ausztriában, Csehszlovákiában és részben Magyarországon —, melyekben az iparosodás, a gazdasági fejlődés is viszonylag a legelőrehaladottabb. Nagyvárosias települések — államonként egy-egy világváros — itt alakultak ki legkorábban. Ugyancsak itt volt a leggyorsabb az elővárosok népnövekedése, a legszembetűnőbb a nagyobb agglomerációk képződése, de az első világháborút követő és gazdaságilag is legválságosabb években a — bár inkább csak átmenetileg lábrakapott — ellentétes irányú „vissza a faluba” mozgalom is. A városiasodás nyomai a túlnyomóan agrárjellegű Jugoszláviában, Bulgáriában és Romániában csupán újabban ütköznek ki egyre jobban. Eppen az agrár jellemvonások miatt azonban ezekben az államokban, valamint Magyarországon sík területein és a volt Szlovákiában is nagyobb agrártömörülések (mezővárosok) sorakoznak az ipar-forgalmi gócok mellé, speciális vonásokkal egészítve ki a város-vidék problémát.

A néptömörülésnek a községek és városok *lélekszám-nagyságkategorium*, tehát elég merev tagolásán alapuló képe is sajátosan eltérő a dunai államokban. Az idevágó táblának a népesség nagyságtípusonkénti megoszlását jellemző adatai szerint a nagyvárosok lélekszámsúlya államonként igen elűtő és ez az egyes országok községnagyság-szerkezetét alapvetően befolyásolja. Ausztriában a hosszú időn át nagyobb államterület fővárosát alkotó Bécs népességi aránya abnormisan magas volt; Budapest lakosainak milliós száma miatt az első világháború utáni Magyarország népességi problémáját is — enyhébb mértékben — hasonló aránytalanság súlyosbította, míg a második világháború alatti Magyarország és Csehszlovákia helyzete e tekintetben már jóval kiegyensúlyozottabb volt; Jugoszláviában, továbbá Bulgáriában és Romániában a nagyvárosi népesség aránya lényegesen kisebb; ezekben az államokban, különösen Bulgáriában, a kisközségi jelleg a dominál.

Említést érdemel még, hogy a volt Szlovákiában és a Kárpátalján is sokkal nagyobb a kis lakosságú községek népességi aránya, mint a tulajdonképpeni Csehszországban és Morvaországban, melyekben viszont a városok-nagyvárosok lélekszámsúlya viszonylag lényegesen magasabb; Jugoszlávia két domináló része, Horvátország és a tulajdonképpeni Szerbia néptömörülési tekintetben elég közel áll egymáshoz; a síkföldi települések nagyobb és a hegyvidékiek kisebb lakosszáma természetesen ezekben az országokban is szembeötlő.

Néptömörlés

Lélekszám-nagyság-csoportok	Ausztria) ¹⁾	Csehszlovákia Kárpát-ukrajnával ¹⁾	Csehszlovákia Kárpát-ukrajna nélkül ¹⁾	Magyarország első világháború utáni terület	Magyarország második világháború utáni terület	Jugoszlávia)	Bulgária)
a) Községek (városok) szám szerint	(1934)	(1930)	(1930)	(1930)	(1941)	(1931)	(1934)
— 100	42	243	241	5	1	437	743
100 — 500	1.783	8.698	8.590	747	1.350	1.855	1.301
500 — 1.000	1.249	3.833	3.669	953	2.171	724	1.301
1.000 — 2.000	866	1.826	1.710	858	1.687	1.270	1.245
2.000 — 5.000	371	868	786	582	1.049	1.532	502
5.000 — 10.000	55	162	153	161	234	526	62
10.000 — 20.000	20	67	63	66	109	125	20
20.000 — 50.000	7	30	28	33	48	24	9
50.000 — 100.000	1	2	2	9	14	4	2
100.000 —	3	5	5	3	5	3	1
Összesen:	4.397	15.734	15.247	3.417	6.668	4.645	5.740
b) Népesség (ezer)							
— 100	4	20	20	²⁾	³⁾	145	43
100 — 500	549	2.510	2.473	256	474	504	504
500 — 1.000	890	2.670	2.550	694	1.574	541	954
1.000 — 2.000	1.210	2.488	2.327	1.208	2.364	1.846	1.735
2.000 — 5.000	1.058	2.605	2.369	1.765	3.181	4.748	1.429
5.000 — 10.000	374	1.105	1.046	1.073	1.557	3.546	406
10.000 — 20.000	265	890	831	872	1.450	1.574	272
20.000 — 50.000	209	827	774	996	1.474	740	278
50.000 — 100.000	61	137	137	565	957	270	170
100.000 —	2.136	1.478	1.478	1.259	1.638	524	287
Összesen:	⁴⁾ 6.756	14.730	14.005	8.688	⁵⁾ 14.669	13.934	6.078
c) Népesség (%)							
— 100	0.1	0.1	0.1	0.0	0.0	1.1	0.7
100 — 500	8.1	17.1	17.6	3.0	3.2	8.3	8.3
500 — 1.000	13.2	18.1	18.2	8.0	10.8	3.9	15.7
1.000 — 2.000	17.9	16.9	16.6	13.9	16.1	13.2	28.5
2.000 — 5.000	15.7	17.7	17.0	20.3	21.7	34.1	23.5
5.000 — 10.000	5.5	7.5	7.5	12.3	10.6	25.4	6.7
10.000 — 20.000	3.9	6.1	5.9	10.0	9.9	11.3	4.5
20.000 — 50.000	3.1	5.6	5.5	11.5	10.1	5.3	4.6
50.000 — 100.000	0.9	0.9	1.0	6.5	6.5	1.9	2.8
100.000 —	31.6	10.0	10.6	14.5	11.1	3.8	4.7
Összesen:	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

1) Az első világháború utáni terület.

2) 0.5

3) 0.1

4) Ezenkívül 4.7 ezer meghatározott lakóhely nélkül.

5) Előzetes eredmény (a végleges 14.683 ezer).

A közigazgatási felosztás, a községi szervezet különbözősége miatt az egyes államok adatai nem eléggé egyenműek. A község gyakran több különálló helység vagy szétszórt település (hegyvidéki farm, major, síkföldi tanya stb.) közigazgatási foglalat. Ausztriában például a kb. 4400 község közel 17.000 helységre oszlott; Bulgáriában a községeken kívül mintegy 1400, a második világháború alatti Magyarországon pedig kb. 18.000, illetőleg a jelenlegi területen kb. 9000 külterületi lakotthelyet tartottak nyilván. Hasonló a helyzet Jugoszláviában és kétségtá nélkül Ro-

mániában is. Erre az is utal, hogy míg a községek átlagos lélekszáma Csehszlovákiában az ezret sem érte el és Bulgáriában is alig több mint ezer fő, Ausztriában pedig mintegy másfélezer s Magyarországon sem haladja meg sokkal a kétezer lelket, addig ez az átlagszám Jugoszláviában csaknem pontosan háromezerre ugrik, holott nagyobb lakosságú városias települése Jugoszláviának kevés volt, a községek tehát itt is sok helysége, illetőleg számos — mégpedig hivatalos kimutatás szerint összesen mintegy 27.000 — lakothelyre oszlanak.

Város és vidék népességszámáról és népfejlődéséről sem a néptömrölési alapon, sem a közigazgatási városfogalomnak megfelelően az egyes államok statisztikai kiadványaiban kimutatott adatok nem nyújtanak teljes értékű képet. A tájékoztatásra azonban az ily adatok is alkalmasak. Figyelmet érdemel például, hogy az Ausztria első világháború utáni területén élő népességnek 1869-ben 14.1, 1910-ben 30.6 és 1934-ben 27.7 százaléka egy városban, Bécsben halmozódott fel. A Kárpátukrajnát is felölelő Csehszlovákiában a tízezernél népesebb tömrölések lakossága az 1921—1930. években 18.0, míg az ennél kisebb településeké mindössze 5.6 százalékkal gyarapodott s a nagyobb városok népszaporulata mind a cseh-morva tartományokban, mind Szlovákiában újabban is erősen meghaladta az országos átlagot. A mai Magyarország népességének Budapesten 1941-ben 12.5, illetőleg a főváros környékének szűkebb övezetével 18.5, tágabb övezetével pedig 19.6 százaléka lakott és a népesség a nagybudapesti agglomerációban 1910 és 1941 közt 54.9, a vidéki tj. városokban 27.3, továbbá (mindig a Budapest-környékiek nélkül) a megyei városokban 17.7, a tízezernél népesebb községekben 17.1, az ennél kisebb községekben pedig 15.5 (és országos végeredményben 22.4) százalékkal nőtt meg.¹⁾ Jugoszláviában a húszezernél több lakost számláló városok 1921—1931. évi népnövekedési aránya 39.6 százalék volt, szemben a 16.3 százalékos országos népgyarapodási aránnyal. Bulgáriában a tízezen felüli városok és községek lélekszámáránya 1910-ben 13.3, 1934-ben ellenben már 16.6 százalékra rúgott, de a 97 közigazgatási értelemben vett város közül csak 29-nek a lakossága haladta meg a tízezetet. Romániában a megyei székhelyeken számláltatott meg a lakosság 16.0, a többi városban pedig 4.2 százaléka és a 172 város közül 87-ben nem üttötte meg a népesség száma a tízezer lelket. Ezidőszert a *dunai térség legnépesebb nagyvárosai*²⁾ az államok (országrészek) tárgvált sorrendjében: Bécs (1939:1930 ezer lakos), Graz (1939:207 ezer), Prága (1940:977 ezer), Brno (1940:295 ezer), Budapest (1941:1.165 ezer, illetőleg elővárosainak szorosabb övezetével 1.725 ezer, a tágabb övezettel is 1.826 ezer lélek), Belgrád (1931-ben 239 ezer, illetőleg külvárosaival 289 ezer és 1940 körül kb. 296 ezer fő, de egyes becslések szerint 400 ezres lélekszáma is volt), Zagreb (1931:186 ezer, 1942-ben pedig mintegy 350 ezer), Szófia (1934:287 ezer, illetőleg a külvárosokkal 330 ezer, 1942-ben becslés szerint 401 ezer), Bucuresti (1930:639 ezer, 1941:1000 ezer lakos). A volt Szlovákia főváro-

¹⁾ A közigazgatási alapon nyuervő tagolás szerint a mai Magyarország 1941. évi lakosságából Budapesten lakott 12.5%, a többi 10 (vidéki) th. városban — melyek mindegyikének a lélekszáma megüti a harmincezetet, túlnyomórésztük pedig ennél jóval népesebb — 8.0%, a 43 tízezernél népesebb megyei városban 14.2%, a 2 tízezen aluli megyei városban 0.2, a 75 tízezernél több lakosú községben 11.6, az ennél kisebb községekben pedig 53.5%.

²⁾ A második világháború utáni időszakról még biztos lélekszámadatok a városokról nem állanak rendelkezésre, a népességi állag ingadozása azonban általában igen nagy volt.

sának, Pozsonynak 1940-ben 139 ezer lakosa volt, Albánia székhelyének, Tiranának a lélekszáma pedig 1941-ben 31 ezer fő. A nagyobb városok gyors népnövekedése tehát az ebből a szempontból szinte túlfejlődött Ausztria kivételével a dunai államok mindegyikében is egyik egyre jellemzőbb tünete a népesedési folyamatoknak.

2. Népsűrűség, agrársűrűség

A népesség térbeli elhelyezkedése, települési sajátosságai szempontjából nemcsak a területrészenkénti és tömörülési viszonyok megfigyelése tanulságos, hanem a népsűrűség alakulásának nyomonkövetése is. (Lásd még a 29., 31. és 53. lapokon levő grafikonokat.)

Terület és népesség viszonyáról az általános (nyers) népsűrűségi arány (az egy négyzetkilométerre jutó átlagos lélekszám) a dunai államok földrajzi és gazdasági viszonyaiban mutatkozó jelentős különbségek miatt csupán hozzávetőleges képet nyújt. Az államoknak, illetőleg államrészeknek legalább is megközelítő pontossággal a mai területére kiszámított népsűrűségi arányszámait közt látható eltérések tehát a sűrűn, normálisan vagy ritkán lakottság kérdéséről, valamint a népesség sűrűsödéséről-ritkulásáról csak nagyon nyersen tájékoztatnak:

	Terület (ezer km ²)	Idő- pont	Népesség (ezer)	Népsűrűség (1 km ² -re)
Ausztria	83.8	1939	6.650	79.3
Cseh-Szlovákia	140.5	1930	14.730	104.8
Ebből:				
A volt cseh-morva védnökség	48.9	1940	7.485	153.0
A volt Szlovákia	38.1	1940	2.655	69.7
Kárpátukrajna	12.6	1930	725	57.4
Cseh-Szlovákia Kárpátukrajna nélkül	127.9	1930	14.005	109.4
A második világháború alatti (megnagyobbított) Magyarország	171.8	1941	14.683	85.5
A jelenlegi Magyarország	93.1	1930	8.688	93.4
A jelenlegi Magyarország	93.1	1941	9.320	100.1
Jugoszlávia	247.5	1931	13.934	56.3
Ebből:				
A volt Horvátország	102.2	1941	6.663	65.0
Szerbia	¹⁾ 57.0	—	¹⁾ 3.800	¹⁾ 67.0
Albánia	27.5	1940	1.063	38.6
Bulgária ²⁾	103.1	1934	6.078	58.9
„ ³⁾	153.0	1942	8.606	56.2
Románia ²⁾	295.0	1930	18.057	61.2
„ ³⁾ ⁴⁾	195.0	1941	13.493	69.2
„ ⁵⁾	240.2	1930	14.340	59.7

A népesség eltérő fejlődése — a népesedés üteme a dunai térség déli és keleti tájain lendületesebb volt, mint a nyugatibb területrészen — csökkentette, de nem tüntette el a nyers népsűrűségi arányszámok közt fennálló, régebben nagyobb különbségeket. Az egyes államok határainak gyakori megváltozása (balkáni háborúk, első és második világháború) miatt a népsűrűség alakulását azonos területre vonatkozóan alig

1) Hozzávetőleges adat. — 2) A második világháború előtti terület. — 3) A második világháború alatti terület. — 4) Észak-Erdély, Dél-Dobrudda, valamint Besszarábia és Észak-Bukovina nélkül; az utóbbi két országrésszel együtt Románia területe kb. 243 ezer km², lélekszáma mintegy 16.9 millió, népsűrűsége (1 km²-re) kb. 70 volt (egy későbbi hivatalos román adatközlés ezt a területet 252 ezer km²-re, a lélekszámát pedig — teljesnek aligha mondható számítás alapján — 15.1 millióra tette; e szerint a népsűrűség 1 km²-re mindössze 60 lélek lett volna). — 5) Mai terület: Dél-Dobrudda nélkül a terület 233.5 ezer km², az 1930. évi lélekszám 13.961 ezer fő, a népsűrűség (1 km²-re) 59.7.

lehet nyomon követni. Megemlítést érdemel azonban, hogy Ausztria első világháború utáni területén 1910-ben 1 km²-re 79.4 lakos jutott, míg Csehszlovákia minden egyes négyzetkilométerén 1910-ben átlagosan 96.8 (Kárpátukrajna nélkül 101.7), Szlovákia 1910-ben 57 és 1930-ban 64, a második világháború alatti (megnagyobbodott) Magyarországon 1910-ben 70.4 és 1930-ban 79.9, az országnak a fegyverszüneti szerződés által megállapított jelenlegi területén pedig 1910-ben 81.8 és a volt Horvátországban pedig 1931-ben 55 lélek élt. A *sűrűsödés folyamata* tehát — Ausztriától eltekintve — általános, de nem egyező mértékű. A *területi részletekre* jellemzően a második világháború alatti cseh-morva védnökség és Szlovákia, valamint Kárpátalja adatai közt igen nagy eltérés mutatkozik; ebből kitetszően az első világháború utáni csehszlovák állam egymástól a népsűrűség tekintetében is nagyon elütő részekből tevődött össze. A teljesség és történeti hűség kedvéért érdemel említést, hogy az első világháború előtti Magyarország (Horvát-Szlavonországok nélkül) 1910-ben 283 ezer km²-nyi területén 64.6, a román állam 1910-es határai közt elterülő 131 ezer km²-nyi területen viszont akkor még csak 53.0, Bulgária 1910-ben 96 ezer km²-nyi területén pedig 45 fő jutott egy-egy négyzetkilométerre.

A föld népeltartó ereje nemcsak a területnagyságtól függ, hanem számos tényező (talajminőség, termelőképesség, jövedelmezőség, piaci fekvés, művelési mód, belterjesség, vagy külterjesség, a búza- és tengeri-termelés határa, ásványi kincsek, energiaforrások, csapadékviszonyok, éghajlati körülmények, fekvés, magasság, tulajdonviszonyok, a népesség foglalkozása, foglalkoztatottsága, korösszetétele, gazdasági és általános kultúrája, életszintje, igényessége, elütő szaporasága, a gazdagságszerkezet, a gazdasági vérkeringés ritmusa, tőkeerő, technikai felkészültség, exportlehetőségek, tenger melléki fekvés, idegenforgalom, stb.) eredőjeképpen rendkívül eltérően alakul. A sűrűn vagy ritkán lakottság kérdéséről ezért egyrészt a *mezőgazdasági népességnek a megművelhető területhez mért aránya (agrársűrűség)*, másrészt az *egész lélekszámnak ugyanerre a területre kiszámított aránya (fiziológiai népsűrűsége)* hívebben tájékoztat, mint a nyers népsűrűségi arányszám.¹⁾ A mezőgazdasági terület szűkebb vagy tágabb körülhatárolása alapján többféle tájékoztató értékű számítás lehetséges. Az alábbi összeállítások a nemzetközi statisztikai kiadványok adatközléseihez hasonlóan meglehetősen nyervek, mert az alapul szolgáló számításoknál az intenzíven és extenzíven művelt szántóföldek, valamint a többi művelési ág elütő népeltartó ereje nem számítottatott át azonos alapra. A tájékoztatásra azonban alkalmasak.

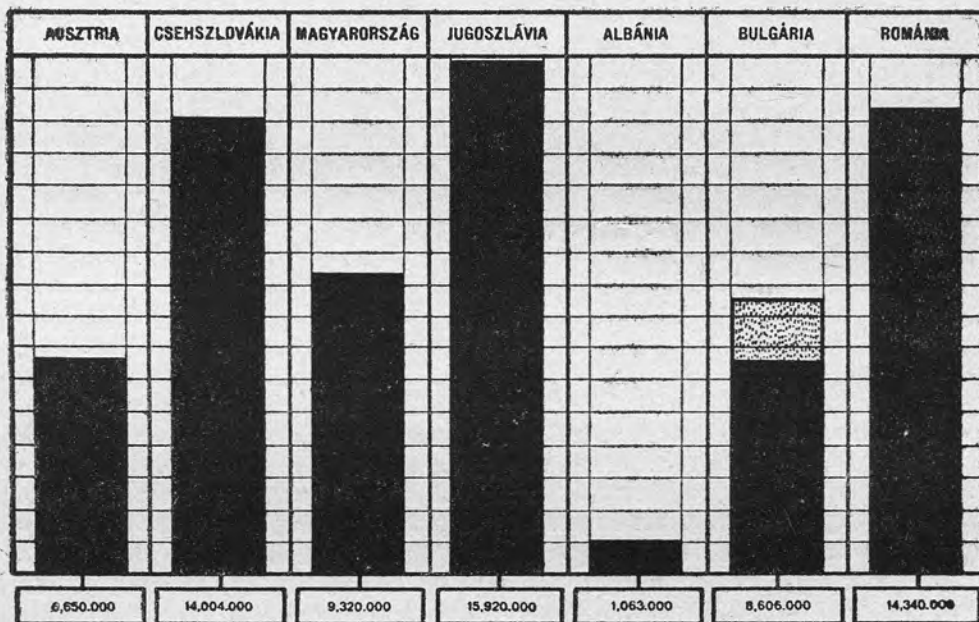
A legintenzívebben megművelt és legnagyobb népeltartó erővel rendelkező *szántó-, kert- és szőlőterületre számított agrár és teljes (fiziológiai) népsűrűség* a dunai államokban a következőképpen alakult:²⁾

¹⁾ A nemcsak a mezőgazdasági, hanem az ipari és egyéb lehetőségek figyelembevételével megállapítandó általános (mérlegelt) gazdasági népsűrűség kiszámítására hiányoznak az egyöntetű és megfelelő támpontok.

²⁾ A különböző számításoknál a területi alap általában a legutolsó népszámlálásnál újabb évre vonatkozik, ami azonban a népsűrűségi adatokat inkább csak árnyalatilag befolyásolja.

Terület		Idő- pont	1 km ² szántó-, kert- és szőlő- területre jutó őstermelő ¹⁾ más foglalkozású ²⁾ összes ³⁾		
			n	e p e s s	é g ³⁾
Ausztria	első világháború utáni	1934	87.5	233.5	321.0
Csehszlovákia		1930	84.6	159.6	244.2
Magyarország		1930	75.6	70.4	146.0
"		1941	76.3	80.3	156.6
"		1941	89.5	70.8	160.3
Jugoszlávia	első világháború utáni	1931	129.9	39.7	169.6
Bulgária		1934	104.6	38.4	143.0
Románia		1930	92.8	35.5	128.3

¹⁾ Az 1 km² szántó-, kert és szőlőterületre jutó agrárnépsűrűség. — ²⁾ Az 1 km²-re szántó-, kert- és szőlőterületre jutó fiziológiai népsűrűség. — ³⁾ Keresők és eltartottak együtt.

NÉPESSÉG SZÁMA 1940 (1930) KÖRÜL

A nem agrár és az egész népességnek a tulajdonképpeni mezőgazdasági művelés alá vont területhez mért aránya nemcsak arra vet fényt, hogy egyrészt az agrár népelemen felül, másrészt összesen mily nagy néptömeg ellátásának a terhe nehezedik a mezőgazdaságra, hanem egyben az agrárbehozatal szükségességére is utal; a dunai államok közül a legerősebben iparosodott Ausztria például intenzív mezőgazdasági termelés mellett sem nélkülözhetette a külföldi agrárterményeit. Az agrárnépsűrűség pedig a mezőgazdaság korlátozottabb fejlődéslehetőségeire való tekintettel arra is utal, hogy a túlnépesedés tekintetében mi a helyzet. Ebből a szempontból is figyelemreméltó, hogy az őstermelő elemnek az államok egész más sorrendjét mutató népsűrűségi hányadosai a dunai államokban valamivel kiegyensúlyozottabbak, mint a nyers népsűrűségi arányszámok: a mezőgazdasági népesség sűrűsége Jugoszláviában és

Bulgáriában a legnagyobb, míg a többi állam valamivel alacsonyabb agrárnépsűrűségi arányszámait alig térnek el egymástól.

A szántóföldi termelésnek ugyan általában nagyobb a jövedelmezősége, népeltartóereje, mint az állattenyésztésnek, a népsűrűségi számítás azonban a mezőgazdasági művelés alá vont (szántó-, kert-, szőlő-) és a füves (rét-, legelő-)területek egybefoglalt nagysága alapján is érdemes elvégezni; sőt kiegészítésképpen az erdőterületek hozzászámításával is tanulságos megállapítani a népsűrűség alakulását. Az így kiszámított adatok alapján a dunai államok népsűrűségéről nyert kép kissé eltér attól, melyet a szoros értelemben vett mezőgazdasági területhez viszonyított adatsorok nyújtottak:

Terület	Időpont	1 km ² szántó-, kert-, szőlő-, rét- és legelőterületre jut őstermelő ¹⁾ összes ²⁾		1 km ² szántó-, kert-, szőlő-, rét-, legelő- és erdőterületre jut őstermelő ¹⁾ összes ²⁾	
		n	e	s	g ³⁾
Ausztria	1934	42.3	155.3	24.6	90.2
Csehszlovákia	első világ-	61.0	176.2	39.4	113.8
Magyarország	háború utáni	59.5	114.9	51.9	100.2
	1941	60.1	123.3	52.3	107.5
" } második világháború alatti (megnagyobbodott)		1941	65.1	116.7	50.8
Jugoszlávia	1931	73.9	96.5	48.0	62.7
Bulgária	első világ-	80.6	110.2	52.7	72.8
Románia	háború utáni	70.8	97.9	50.2	68.6

¹⁾ Az 1 km² szántó-, kert-, szőlő-, rét- és legelőterületre, illetőleg ugyanerre a területre és az erdőterületre kiszámított agrárnépsűrűség. — ²⁾ Az 1 km² szántó-, kert-, szőlő-, rét- és legelőterületre, illetőleg ugyanerre a területre és az erdőterületre kiszámított fiziológiai népsűrűség. — ³⁾ Kereső és eltartott együtt. (Külön a keresőlakosságra kiszámítva nagyban-egészben hasonlóképpen alakulnak az adatok.)

Csehszlovákia történeti tartományaiiban az agrársűrűség valamivel — a vidékenkinti eltérésekre is jellemző módon — alacsonyabb, a fiziológiai népsűrűség pedig magasabb, mint az első világháború utáni egész államterületen, míg a jelentős részben hegyekborította Szlovákiában, kivált pedig a Kárpátalján éppen a fordított helyzet áll fenn; itt az agrársűrűnlakottság ér el különösen magas fokot. Ugyancsak jellemző a területi adottságokra, hogy a második világháború alatti Horvátország és Szerbia agrár- és fiziológiai népsűrűsége nagyban-egészben hasonló az egész jugoszláv államéhoz és Bulgária s Románia területének második világháború alatti módosulásai sem változtatták meg túlzottan a népsűrűségi arányszámokat. A második világháború alatti (megnagyobbodott) Magyarország helyzete a magasabb agrárnépsűrűség ellenére is egy árnyalattal kiegyensúlyozottabb volt, mint a jelenlegi országterületen, melyen ennek a (trianoni) területdarabnak a gazdaságföldrajzilag egységes első világháború előtti magyarbirodalmi keretből való hirtelen kiszakítása miatt különösen a világválság idején, de általában is meglehetősen nagy volt a túlnépesedési érzés, a népességi probléma.

Albániában a szántó-, kert- és szőlőterület igen szerény kiterjedése következtében az agrársűrűség abnormisan magasnak mutatkozik (1 km² szűkebb értelemben vett mezőgazdasági területre becslésszerű adatok szerint 275 őstermelő lakos jutott 1930 körül), a rét- és legelőterületet is számításba véve azonban Jugoszlávia szintjén mozog (1 km² tágabb értelemben meghatározott mezőgazdasági területre 74 őstermelő lakos jutott).

A bemutatott népsűrűségi számításokat tanulságosan egészítheti ki annak megállapítása, hogy az egyes államok egyfelől *agrár lakosságának*, másfelől *egész népességének minden egyedére a szűkebb és a tágabb értelmezés szerint mekkora mezőgazdasági terület jut:*

Ország	Terület	Időpont	Egy östermelő lakosra ¹⁾ jut szűkebb ²⁾ területben vett mezőgazdasági terület	Altalában (az egész népességből) egy lélekre ³⁾ jut szűkebb ²⁾ területben vett mezőgazdasági terület	Altalában (az egész népességből) egy lélekre ³⁾ jut tágabb ²⁾ területben vett mezőgazdasági terület	Altalában (az egész népességből) egy lélekre ³⁾ jut tágabb ²⁾ területben vett mezőgazdasági terület
Ausztria	első világ-háború utáni	1934	1.14	2.36	0.31	0.64
Csehszlovákia		1930	1.18	1.64	0.41	0.57
Magyarország		1930	1.32	1.68	0.68	0.87
"		1941	1.31	1.67	0.64	0.81
	második világháború alatti (magnagyobbodott)	1941	1.12	1.54	0.62	0.86
Jugoszlávia		1931	0.77	1.35	0.59	1.04
Bulgária	első világ-háború utáni	1934	0.96	1.24	0.70	0.91
Románia		1930	1.08	1.41	0.78	1.02

A különböző népsűrűségi számítások egybehangzó tanulsága szerint a dunai államokban a fiziológiai népsűrűség ugyan általában nem túlzott, az *agrárnépsűrűség* azonban meglehetősen magas, szinte a *viszonylagos túlnépesedés határát súrolja*; ez annál figyelemreméltóbb, mert az agrárlakosság túlnépesedési érzése az államok túlnyomó részében földbirtokosztással már csak kisebb mértékben enyhíthető. A termelés intenzívebbé, jövedelmezőbbé tétele, a fogyasztóképeség emelése, a piaci és forgalmi viszonyok kedvezőbbé formálása, a talajminőség javítása, a töretlen földek megművelése stb. azonban még például Jugoszláviában és Bulgáriában is csökkentheti a viszonylagos túlnépesedés érzését. Gyökeresebb megoldás, a mezőgazdasági népfelcseség elhelyezése, a népességi nyomás enyhülése persze inkább csak az *iparosodástól* várható, mint erre Ausztria, Csehszlovákia és részben Magyarország példája is utal. Ennek viszont a keletibb és délibb területeken a *tőkeszegénység*, a *szerény fogyasztóképeség*, a *kiviteli lehetőségek hiánya*, az *alacsony kultúrfok* stb. nehezen leküzdhető akadályai; ezek a területek tehát — kivált Jugoszlávia, Bulgária, Románia és részben a csehszlovák köztársaság szlovákiai része is, főleg Kárpátukrajna — a *közigazdasági fejlődés* mai fokán meglehetősen sűrűnlakottnak számítanak, holott valójában a gazdasági, technikai és kulturális fejlődés magasabb szintjén — talán csak Kárpátukrajna kivételével — a mainál jóval nagyobb néptömegek életterét alkothatnák.

Földreform, talajminőségjavítás, a termelés intenzívebbé tétele, a szemtermelés gyakoriságának csökkentése, gépesítés, a piaci és forgalmi viszonyok megjavítása, a fogyasztóképeség emelése stb. természetesen a *jelenlegi Magyarországon* is valamelyest még emelhetik az agrárlakosság számát és sűrűségét. A szaporodó népesség teljes feleslegének, évtizedenkinti többletének elhelyezéséről, eltartásáról lényegileg azonban itt is csupán az iparosodás gondoskodhat. Ezt igazolja a mult. az újabban megfigyelt fejlődésfolyamatok vizsgálata is. Az országnak a jelenlegi területén ugyanis az östermelő népesség 1900 óta számbelileg alig feilődött, 1920 óta pedig szinte teljesen stagnált s arányszáma fokozatosan vissza-

¹⁾ Keresőre és eltartottra együtt. — ²⁾ Szántó-, kert- és szőlőterület. — ³⁾ Szántó-, kert-, szőlő-, rét- és legelőterület.

esett; ennek megfelelően a mezőgazdaságilag megművelt (szántó-, kert- és szőlő-)területhez viszonyított agrársűrűség is jóformán változatlan maradt, holott a más foglalkozásuaknak és egyben az egész népességnek úgynevezett fiziológiai népsűrűsége igen észrevehetően emelkedett:

Megnevezés		1900	1910	1920	1930	1941
Östermelő népesség	szám szerint (ezer)	4.166	4.259	4.454	4.499	4.539
Más foglalkozású népesség		2.691	3.356	3.536	4.189	4.781
Együtt összes népesség		6.857	7.615	7.990	8.688	9.320
Más foglalkozású népesség	százalékban	60.8	55.9	55.7	51.8	48.7
Östermelő népesség		39.2	44.1	44.3	48.2	51.3
Együtt összes népesség		100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

1 négyzetkilométer mezőgazdasági művelés alá vont (szántó-, kert-, szőlő-) területre¹⁾ jut

Östermelő	lakos	70.0	71.6	75.0	75.6	76.3
Másfoglalkozású		45.2	56.4	59.4	70.4	80.3
Összes (együtt östermelő és másfoglalkozású)		115.2	128.0	134.4	146.0	156.6

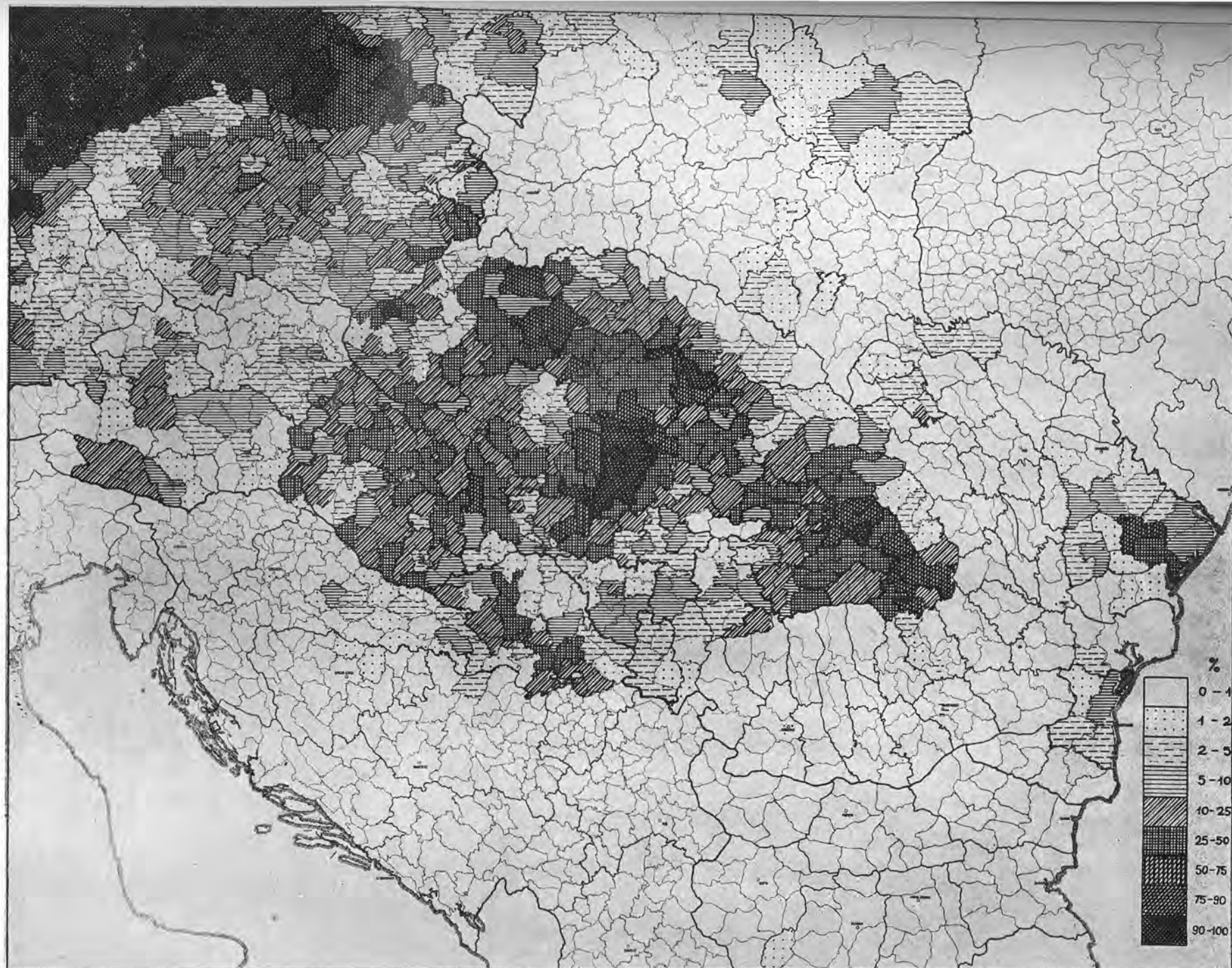
1) A fejlődésfolyamat jelzése céljából a fent bemutatott másik két alapon kiszámított népsűrűségi adatok tanulmányozása felesleges, mert tanulságaik fejlődési szemszögből megegyeznek.

A jelenlegi Magyarország agrárszempontról határozottan sűrűn lakott, hiszen az 1900—1941. évek alatt kimutatott 2,463.000 főnyi tényleges népgyarapodásból a mezőgazdaságra mindössze 373.000 fő jutott és 2,090.000 a más foglalkozásokra, jelentős részben természetesen az iparra. A mezőgazdaság évtizedről-évtizedre mondhatni csaknem teljes természetes szaporodását, mely 1900 és 1941 közt egészen nyersen számítva összesen kb. $1\frac{1}{4}$ — $1\frac{1}{2}$ millió fő lehetett, elvesztette. Az iparosodás, a magyarországi iparfejlesztés szükségességének egymagában ez is kétségbevonhatatlan bizonyítéka. Hazánk népességi problémáját egyébiránt máris kielezi és déli, délkeleti szomszédaival szemben súlyosbítja az, hogy a jelenlegi Magyarország meglehetősen sűrű östermelő réteg mellett ugyanolyan súlyú, sőt valamivel nagyobb más foglalkozású népelemet is eltart; pedig nyersanyag és egyéb erőforrásai csak mezőgazdasági tekintetben kielégítőek. Másszóval népességének csupán az élelmiszerral való ellátása látszik normális körülmények közt biztosítotttnak, a kereső réteg foglalkoztatottsága, kenyérkeresete ellenben távolról sem megfelelő és biztos.

3. Nem, életkor, családi állapot és vallás

A *nem, életkor és családi állapot* a népességnek egymással szoros kapcsolatban álló tulajdonsága. Az erre a három tulajdonságra vonatkozó adatok jellegzetesek a népességösszetétel normális vagy abnormis alakulása és a népességfejlődés sajátosságainak felismerése szempontjából is.

A két nem arányát a nők hosszabb élettartama és kisebb kivándorlási vesztesége következtében Európaszerte általában a nőtöbbség jellemzi. A nők enyhe számbeli túlsúlya a férfiak első világháborús nagy veszteségei következtében a hadviselő államokban jelentősen fokozódott. A dunai országokban egyedül Bulgáriában mutatkozott még legutóbb is — bár csak kisebb mértékben — különböző tényezők (a kivándorlás hiánya, visszatelepítések, a nők korábban kedvezőtlenebb természetes szapro-

A PROTESTANS VALLÁSÚ LAKOSSÁG MEGOSZLÁSA A DUNATÁJ ORSZÁGAIBAN (1930)

dása, pontatlanabb számbavétele stb.) következtében az egyébként a Balkán-államokban régebben általánosan megfigyelhető férfitöbblet:

Ország	Terület	Időpont	Ezer férfira jutott nő
Ausztria	első világháború utáni	1934	1081
Csehszlovákia ¹⁾		1930	1062
Magyarország		1930	1045
"		1941	1043
"	második világháború alatti (megnagyobbodott)	1941	1032
"		1941	1022
Jugoszlávia	első világháború utáni	1934	990
Bulgária		1930	1035
Románia ²⁾			

¹⁾ Csehszlovákia a Kárpátalja nélkül (1930): 1063. ²⁾ Románia, Bukovina és Besszarábía nélkül (1930): 1034.

A rendelkezésre álló területi részleteredményekből kitetszően az 1930. évi adatok szerint a cseh- és morva tájakon, valamint Szlovákiában a nőtöbblet egy árnyalattal magasabb, a Kárpátalján valamivel alacsonyabb volt, mint amekkora a csehszlovákiai végeredmény (ezer férfira 1062 nő). Jugoszláviában az előzőleg Ausztriához tartozott területeken, továbbá a Magyarországtól odacsatolt részekén és végül a tulajdonképeni Horvátországban erősen az átlag felett mozog a nők többlete, míg a boszniai részekén és a Belgrádot is felölelő ószerbiai területek nagy részén, továbbá Macedóniában a férfiak száma meghaladja a nőkéét. Általában a középeurópai jelleggel erősebb nőtöbblet, a balkáni színezettel pedig a férfinem túlsúlya, vagy legalább is a két nem közti egyensúlyi helyzet jár karöltve. Tekintettel az erdélyi területek kisebb nőtöbbletére, a nők 1000 férfira számított aránya a tulajdonképeni Romániában egy árnyalattal nagyobb, mint az első világháború utáni területen.

A korösszetétel alakulása elsősorban a természetes népmozgalomtól, újabban főleg a születések számától függ, de a vándormozgalomtól és rendkívüli eseményektől (háború, járványok) is. Az életkor-adatok nemcsak a népesség fizikai és biológiai erejét (munkabírókorúak, szülőképeskorú nők létszáma stb.) tükrözik, hanem egészségi állapotát (öregék számaránya) is. Általában az életkoralkat a népesedés multját és jövő kilátásait egyaránt jól jellemzi.

A dunai államok közül a keleti-délkeleti országokban fiatalosabb a nép korösszetétele, mint az inkább Közép-Európához számítható területeken.

Jól rávilágít erre a serdületlen, a munkabíró és az öregkorúak országonkinti elűtő aránya:

		Az egész népesség %-ában			
		15 évig	15—64 éves	65-től	
Ausztria	} első világháború utáni	1934	23.7	68.2	8.1
Csehszlovákia		1930	26.3	67.0	6.7
Magyarország		1930	27.5	66.1	6.4
„		1941	26.0	67.0	7.0
második világháború alatti (megnagyobbodott)					
„	} első világháború utáni	1941	27.7	65.7	6.6
Jugoszlávia		1931	34.6	60.1	5.3
Bulgária		1934	35.6	59.2	5.2
Románia		1930	34.3	61.0	4.7

A népesség korösszetétele

Ország	Terület	Idő- pont	Férfiak (%)				Nők (%)				Együtt (%)			
			15 év- nél fia- talabb	15-39	40-64	65 éves és idő- sebb ¹⁾	15 év- nél fia- talabb	15-39	40-64	65 éves és idő- sebb ¹⁾	15 év- nél fia- talabb	15-39	40-64	65 éves és idő- sebb ¹⁾
Ausztria	} első világháború utáni	1934	24.9	40.3	27.3	7.5	22.5	39.0	29.9	8.6	23.7	39.5	28.7	8.1
Csehszlovákia ²⁾		1930	27.4	43.7	22.8	6.1	25.2	42.8	24.8	7.2	26.3	43.2	23.8	6.7
Magyarország		1930	28.5	42.6	22.7	6.2	26.7	42.7	24.2	6.4	27.5	42.6	23.5	6.4
„		1941	26.8	41.4	25.1	6.7	25.2	39.9	27.6	7.3	26.0	40.6	26.4	7.0
„	{ második világhá- ború alatti (meg- nagyobbodott)	1941	28.5	41.4	23.9	6.2	27.0	39.6	26.6	6.8	27.7	40.5	25.2	6.6
Jugoszlávia	} első világháború utáni	1931	35.7	40.3	18.7	5.3	33.6	40.0	21.1	5.3	34.6	40.2	19.9	5.3
Bulgária		1934	36.1	39.6	19.0	5.3	35.0	39.4	20.5	5.1	35.6	39.5	19.7	5.2
Románia ³⁾		1930	35.2	41.5	18.4	4.9	33.4	42.6	19.3	4.7	34.3	42.1	18.9	4.7

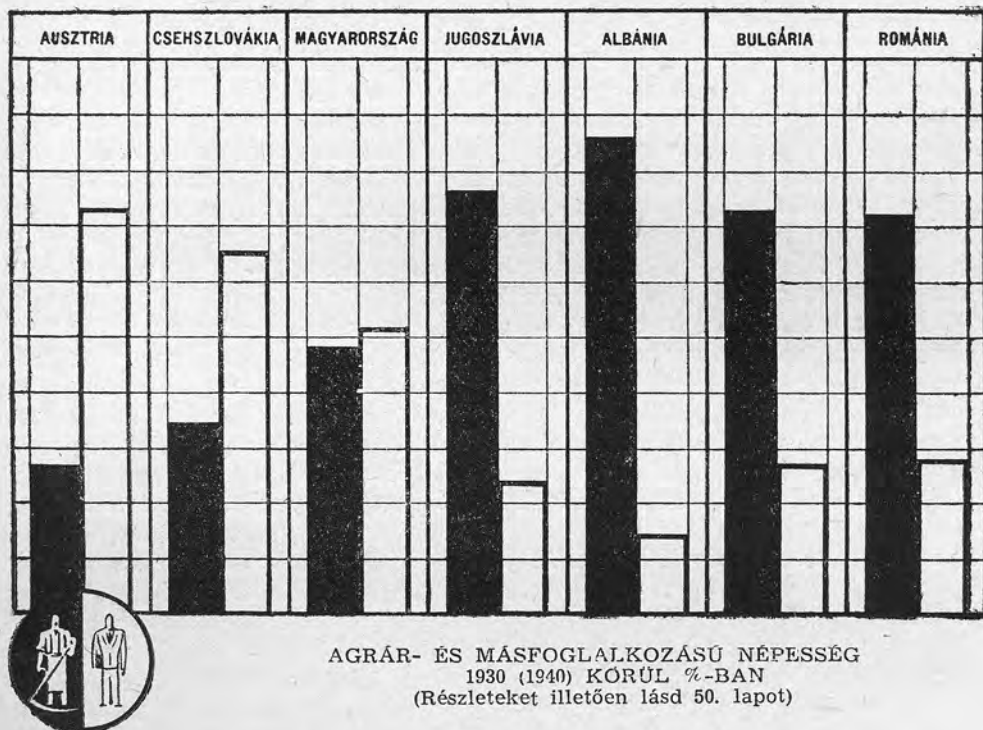
¹⁾ Az ismeretlen korúakkal.

²⁾ Csehszlovákia Kárpátukrajna nélkül (1930): férfiak: 26.9, 43.8, 23.1, 6.2; nők: 24.6, 42.9, 25.1, 7.4; együtt: 25.7, 43.4, 24.1, 6.8

³⁾ Románia Bukovina és Besszarábia nélkül (1930): férfiak: 34.5, 41.7, 18.7, 5.1; nők: 32.7, 42.7, 19.7, 4.9; együtt: 33.6, 42.3, 19.2, 4.9.

A serdületlen korúak (15 évnél fiatalabbak) aránya Bulgáriában, Romániában és Jugoszláviában kb. a felével nagyobb, mint Ausztriában; viszont az öregek százaléka Ausztriában haladja meg hasonlóan, sőt még fokozottabban az előbbi államokét. Csehszlovákia és Magyarország e két véglet közt helyezkedik el, kormegoszlásuk azonban Ausztriához áll közelebb. Az öregeknél látható különbség a középeurópai és a keleti (balkáni) típust képviselő államok munkabíró korú népességénél is jelentkezik, de jóformán csak a felső produktív korúak (40—64 évesek) táborában és jóval szerényebb mértékben.

A szapora és a gyermekszegény, egykézű népek korrétegződésében mutatkozó eltéréseket legfőképpen az elűtő születésgyakoriság idézi elő; de

az is — bár csak kisebb mértékben —, hogy azokban az államokban, amelyekben hosszabb az átlagos élettartam, az idősebb korúak magasabb száma és aránya még azonos születési szám mellett is alacsonyabbra szorítaná le a legfiatalabbak százalékát, mint ott, ahol az élettartam rövidebb, kevesebb az öreg. A korstruktúra eltérései egyébként szoros kapcsolatban vannak az elűtő gazdasági jelleggel (az agrár- és ipari népesség arányában mutatkozó különbségekkel) és a városi lakosság ezzel összefüggő kisebb vagy nagyobb súlyával.

A *multtal szemben* a serdületlen korúak arányának leforgácsolódása és az idősebbek százalékának lassú gyarapodása a dunai államokban is mindenütt megfigyelhető, ha nem is egyenlő mértékben. Az élettartam elég általános meghosszabbodásának, valamint az iparosodásnak-városiasodásnak a születéscsökkenés egyik csaknem vaskövetkezetességgel jelentkező kísérőtünete. Az első világháború után is erősen iparosodó Csehszlová

kiában például a 15 éven aluli fiúk aránya 1921 és 1930 közt 30.6%-ról 27.4-re, a leányoké pedig 28.1-ről 25.2-re csúszott vissza.

Csehszlovákia egyébként nemcsak a gazdasági jelleg, a kultúrfok és a népszaporodás tekintetében, hanem egyben a népesség kormegoszlása szempontjából is nagyon *eltérő részekből* volt összekovácsolva. A serdületlenkorúak aránya például a történeti tartományokban (Csehország: 22.6, Morvaország és Szilézia: 26.1%, a csehszlovákiai átlag alatt marad; a magyar nyelvterületet is felölelő szlovákiai részen jóval magasabb a 15 évnél fiatalabbak aránya (31.9%) és még sokkal magasabb a gyermekgazdagság dolgában egészen keleteurópai színezetű Kárpátalján (37.4%). Jugoszláviában a szlovén vidékeken és a leginkább magyarlakta területeken volt viszonylag a legkisebb (30—31% körüli) a serdületlen korúak aránya és csak alig haladta meg ezt a szintet a Száva és Dráva között fekvő horvát lakosságú területeken; ennél sokkal nagyobb a fiatalok hányadosa a boszniai részekben, úgyszintén az ószerbiai, főleg pedig a délszerb-macedóniai területeken, ahol egyes vidékeken a 40% közelébe, sőt fölé is emelkedik, megfelelően annak, hogy minél alacsonyabb az anyagi és szellemi kultúra valamely néptömegben, annál több ott a gyermek és viszont annál kevesebb az öreg. Jóval szerényebb mértékben megfigyelhető ez Romániában is, ahol az egy fokkal kultúráltabb, egyben egy árnyalattal gyermekszegényebb erdélyi területekkel szemben a Regátban a serdületlenkorúak százaléka kissé magasabb volt.

Az utánpótlás, valamint a munkabíró- és öregkor nagyságát az abszolút számokat tartalmazó táblázat adatai igen részletekbemenően jellemzik. A tábla mindkét nemre vonatkozó adataiból a megfelelő korcsoportban (korcsoportokban) az első világháború alatti születéskiesés, a két nem adatainak egybevetése alapján pedig a férfiak első világháborús vérvesztése, valamint a fiúszületési többlet és a nők általában magasabb élettartama jól kiolvasható. A születéscsökkenés folyamatára vet fényt az, hogy az 5 évnél fiatalabbak száma Ausztriában, Csehszlovákiában és Magyarországon is elég lényegesen, Bulgáriában pedig egy árnyalattal kisebb, mint az 5—9 éveseké, holott ennek az ellenkezője lenne a természetes.

Az eltérésekről, a korstruktúra sajátosságairól a két életkorgrafikon is képet ad. A három-három ábrából álló grafikonok ötéves korcsoportonként (0—4, 5—9, 10—14, 15—19, 20—24, 25—29, 30—34, 35—39, 40—44, 45—49, 50—54, 55—59, 60—64 évesek és egy tételben 65 évesek és ennél idősebbek) ábrázolják az egyes országok népességének életkorösszetételét. A grafikonok a táblázatban is közreadott abszolút számokat, tehát az egyes ötéves korcsoportok teljes lélekszámarejét örökítik meg, a két nem megkülönböztetésével. Így a koralkat országokénti eltéréseit inkább csak jelzik, hiszen az életkor-ábrákat az egyes államok elűtő lakosszáma elég erősen befolyásolja. A népesség százalékos kormegoszlásának megfelelő ábrázolása valamivel könnyebben összehasonlítható képet adna a korviszonyokról. Jugoszlávia és Románia népességének fiatalosabb, Ausztria lakosságának előregedőbb típusú életkorösszetétele így is világosan leolvasható ez ábrázolásból; úgyszintén az, hogy e két szélső csoport közt a másik három állam a nyugati jelleghez közelebb álló átmeneti típust képvisel. A tényleges erőviszonyokat egyébiránt az abszolút számokon nyugvó ábrázolás hiven tükrözi.

A népesség korcsoportok és nem szerint
(Lásd az 57. és 59. lapokon lévő grafikonokat is.)

Korcsoport	Ausztria		Csehszlovákia		Magyarország		Jugoszlávia		Bulgária		Románia
	első világháború utáni terület		első világháború utáni terület		második világháború utáni terület		első világháború utáni terület		első világháború utáni terület		
	1934. III. 22.	1930. XII. 1.	1935. XII. 31.	1930. XII. 31.	1941. I. 31.	1941. I. 31.	1931. III. 31.	1934. XII. 31.	1930. XII. 23.	1930. XII. 23.	
	(népszáml.)	(népszáml.)	(kiszámlított népesség)	(népszáml.)	(népszáml.)	(népszáml.)	(népszáml.)	(népszáml.)	(népszáml.)	(népszáml.)	(népszáml.)
Férfiak:	e	z	e	r	l	é	l	e	k		
5 évnél fiatalabb	237	713	643	444	396	670	1.000	364.1	1.317		
5—9 éves	273	769	687	455	399	670	898	367.5	1.089		
10—14 „	299	476	760	311	428	713	563	369.7	719		
15—19 „	197	684	476	413	448	726	643	224.5	1.007		
20—24 „	293	737	665	416	283	473	701	289.9	850		
25—29 „	294	669	721	373	387	606	588	271.7	767		
30—34 „	288	574	653	339	408	629	485	235.5	533		
35—39 „	237	453	560	267	362	555	360	189.9	536		
40—44 „	203	391	439	235	325	487	327	143.7	437		
45—49 „	196	360	375	225	251	382	300	137.0	428		
50—54 „	183	329	339	196	214	326	260	128.6	291		
55—59 „	168	297	302	167	197	297	210	93.8	267		
60—64 „	136	251	263	146	160	237	193	76.3	214		
65 éves és idősebb	239	433	482	263	304	456	363	161.0	383		
Ismeretlen	5	7	7	0.5	1	1	1	0.7	44		
Összesen:	3.248	7.143	7.372	4.250.5	4.563	7.228	6.892	3.053.9	8.887		
Nők:											
5 évnél fiatalabb	232	697	623	438	386	655	971	350.0	1.288		
5—9 éves	266	753	674	443	390	655	858	352.7	1.077		
10—14 „	292	465	744	303	423	702	535	355.0	701		
15—19 „	196	684	463	421	442	715	642	218.0	1.096		
20—24 „	296	730	665	423	298	464	671	282.7	796		
25—29 „	300	683	716	376	395	604	587	265.4	812		
30—34 „	298	624	667	364	404	621	515	232.0	559		
35—39 „	278	526	612	311	361	550	398	192.2	645		
40—44 „	247	460	512	274	347	518	399	154.1	469		
45—49 „	238	416	446	253	293	440	339	154.0	491		
50—54 „	214	378	399	217	256	390	311	134.8	292		
55—59 „	197	337	355	176	229	346	224	96.8	315		
60—64 „	156	287	306	153	186	278	215	79.8	204		
65 éves és idősebb	295	538	596	285	346	516	376	156.0	381		
Ismeretlen	7	9	9	0.9	1	1	1	0.5	44		
Összesen:	3.512	7.587	7.787	4.437.9	4.757	7.455	7.042	3.024.0	9.170		
Mindössze:											
5 évnél fiatalabb	469	1.410	1.266	882	782	1.325	1.971	714.1	2.605		
5—9 éves	539	1.522	1.361	898	789	1.325	1.756	720.2	2.166		
10—14 „	591	941	1.504	614	851	1.415	1.098	724.7	1.420		
15—19 „	393	1.368	939	834	890	1.441	1.285	442.5	2.103		
20—24 „	589	1.467	1.330	839	581	937	1.372	572.6	1.646		
25—29 „	594	1.352	1.437	749	782	1.210	1.175	537.1	1.579		
30—34 „	586	1.198	1.320	703	812	1.250	1.000	467.5	1.092		
35—39 „	515	979	1.172	578	723	1.105	758	382.1	1.181		
40—44 „	450	851	951	509	672	1.005	726	297.8	906		
45—49 „	434	776	821	478	544	822	639	291.0	919		
50—54 „	397	707	738	413	470	716	571	263.4	583		
55—59 „	365	634	657	343	426	643	434	190.6	582		
60—64 „	292	538	569	299	346	515	408	156.1	418		
65 éves és idősebb	534	971	1.078	548	650	972	739	317.0	769		
Ismeretlen korú	12	16	16	1.4	2	2	2	1.2	88		
Összesen:	6.760	14.730	15.159	8.688.4	9.320	14.683	13.934	6.077.9	18.057		

A népesség családi állapotának alakulására a nemek arányán és a korösszetételén kívül a foglalkozási jelleg, társadalmi szokások, anyagi körülmények, fejlődési, fiziológiai tényezők gyakorolnak döntő befolyást. A 15 évnél fiatalabb lakosság szórványos kivételektől eltekintve teljes egészében a nőtlenek, hajadonok sorába tartozik; a családi állapotról tehát a 15 évnél idősebb népesség adatai nyújtanak helyesebb képet:

Terület	Idő- pont	15		15		15		15		15	
		nőtlen	házas	öz- vegy	törv. elvált	haja- don	házas	öz- vegy	törv. elvált	nők	(%)
Ausztria	1934	39.4	53.8	4.5	2.3	35.6	48.4	13.5	2.5		
Csehszlovákia ¹⁾	1930	36.5	58.9	4.3	0.3	30.7	54.9	14.0	0.4		
Magyarország	1930	34.1	61.2	4.1	0.6	26.4	57.8	14.6	1.2		
"	1941	34.7	60.3	4.6	0.4	27.4	56.7	15.2	0.7		
"	1941	33.1	62.0	4.2	0.7	24.5	59.6	14.7	1.2		
Jugoszlávia	1931	30.1	64.3	5.2	0.4	21.4	62.4	15.6	0.6		
Bulgária	1934	24.3	70.8	4.6	0.3	16.9	70.7	12.0	0.4		
Románia ²⁾	1930	34.9	60.3	4.4	0.4	26.7	57.4	15.1	0.8		

¹⁾ Csehszlovákia Kárpátukrajna nélkül (1930): férfiak: 36.4, 58.6, 4.3, 0.7; nők: 30.6, 54.3, 14.1, 1.0 — ²⁾ A 13 éves és idősebb népesség százalékában (a 15 évnél idősebb népességhez viszonyítva, a kimutatottnál valamivel kisebb volna a nőtlenek-hajadonok aránya, a házasságok, özvegyek, elváltaké pedig egy aránytalannal nagyobb); Románia, Bukovina és Besszarábia nélkül (1930) a 13 éves és idősebbekhez viszonyítva: férfiak: 35.6, 59.5, 4.5, 0.4; nők: 27.1, 56.4, 15.7, 0.8.

A nyugati iparos államokra és a keleti agrárországokra jellemző két véglet Ausztria és Bulgária képviseli. A bolgár nép egyébként a további részletek szerint is általában korán házasságok.

A családi állapoton felül családstatistikai vonatkozású a család-nagyság kérdése is. E tekintetben egyöntetű nemzetközi anyag a dunai államokról nem áll rendelkezésre. A háztartások tagjainak (lakások lakóinak) átlagos száma ugyan megvan, ebből azonban az elűtő család-nagyságra csak hozzávetőlegesen lehet következtetni, mert mind a háztartás, mind a lakás idegen elemeket is magában foglalhat (távolabbi rokon, háztartási alkalmazott, segéd stb.), viszont a család tagjainak egy része nem él a szülői háztartás kötelékében (másutt tanulók, idegenben munkát vállalók, külön családot alapítottak stb.) Ennélfogva csupán tájékoztató értéke van annak, hogy míg Ausztriában 1934-ben száz háztartásra 367, Csehszlovákiában pedig 1930-ban 386 lakos jutott, addig a megfelelő arányszám az első világháború utáni területet tekintve Jugoszláviában 514 (1931. évi adat), Bulgáriában 469 (1934. évi adat) és Romániában 435 (1930. évi adat). Magyarországon 1930-ban száz magánlakásra 392 és ugyancsak az első világháború utáni területen 1941-ben 398, a második világháború alatti (megnagyobbodott) területen (1941-ben) 388 lakos (jelenlévő) jutott.

Az életkorstatistika tanulságainak is megfelelő ilyen különbségek egy-egy országban (területen) belül szintén megfigyelhetők és térbeli szempontokból is igen jellegzetesek. Az 1940. évi csehszlovák adatok szerint például száz háztartásra a tulajdonképeni Csehszlovákiában 361, Morvaországban és Sziléziában 386, Szlovákiában 438 és Kárpátalján 444 lélek jutott. Az 1931. évi jugoszláv adatösszeállításokban a minimumot Belgrád (400 lélek), továbbá a dunai (438), szávai (482) és drávai (487) bántás mutatta; a többi bántásban 548—600 közt ingadozott ez az arányszám és

maximumát a verbászi bánságban érte el. Romániában a besszarábiai és dobrudzsai részekben valamivel az átlag feletti, az erdélyi területeken kisse az országos átlag alatti volt a háztartások átlagos lélekszáma.

Szorosabb értelemben vett családstatistikai — a családra mint biológiai közösségre vonatkozó házasság termékenységi — adatok Ausztriáról és Csehszlovákiáról, valamint Magyarországról állanak rendelkezésre. Nem homogén eredményeik ugyan az összehasonlításra alig alkalmasak, azonban így is az életkor- és a háztartási statisztika tanulságait erősítik meg.

A vallási adatok ismertetése a szorosabb értelemben vett demográfiai területről a társadalomstatisztika mezejére visz át.

A dunai államok népességének vallási megoszlása (1. tábl.) igen változatos, felekezeti térképe az anyanyelvi (nemzeti) megoszláshoz hasonlóan egyes országokban meglehetősen tarka. A Duna felső és középső szakasza táján elterülő országok általában nagyobb részben római katolikus, kisebb részben protestáns népességűek, míg a Duna deltájához közelebb eső államok lakossága a görögkeleti szertartást követi, kivéve a csak tágabb értelemben ide sorozott Albániát, ahol a mohamedánok vannak túlsúlyban.

A népesség vallás szerint

Ország	Terület	Év	Összes népesség	római kat.	görög kat.	református és evangélikus	Ebből görög keleti	iz- rae- lekezetek	egyéb, felekezeten kívüli és ismeretlen
a) Szám szerint (ezer):									
Ausztria	első világ-	1934	6.760	6.113	4	295	—	191	¹⁾ 157
Csehszlovákia ⁷⁾	háború	1930	14.730	10.832	585	1.130	146	357	²⁾ 1.680
Magyarország	utáni	1930	8.688	5.634	201	2.347	40	445	21
"	"	1941	9.320	6.123	234	2.492	38	401	32
"	második világháború alatti (megnagyobbodott)	1941	14.683	8.073	1.700	3.519	561	725	105
Jugoszlávia	első világ-	1931	13.934	5.218	45	231	6.786	68	³⁾ 1.586
Albánia	háború	1930	1.003	104	—	—	210	—	⁴⁾ 689
Bulgária	utáni	1934	6.078	46	23	8	5.129	49	⁵⁾ 823
Románia ⁸⁾	"	1930	18.057	1.234	1.427	1.110	13.108	757	⁶⁾ 421
b) Százalékban:									
Ausztria	első világ-	1934	100.0	90.4	0.1	4.4	—	2.8	¹⁾ 2.3
Csehszlovákia ⁷⁾	háború	1930	100.0	73.6	4.0	7.7	1.0	2.4	²⁾ 11.3
Magyarország	utáni	1930	100.0	64.9	2.3	27.0	0.5	5.1	0.2
"	"	1941	100.0	65.7	2.5	26.8	0.4	4.3	0.3
"	második világháború alatti (megnagyobbodott)	1941	100.0	55.0	11.6	24.0	3.8	4.9	0.7
Jugoszlávia	első világ-	1931	100.0	37.5	0.3	1.7	48.7	0.5	³⁾ 11.3
Albánia	háború	1930	100.0	10.4	—	—	21.0	—	⁴⁾ 68.6
Bulgária	utáni	1934	100.0	0.7	0.5	0.1	84.4	0.8	⁵⁾ 13.5
Románia ⁸⁾	"	1930	100.0	6.8	7.9	6.1	72.6	4.2	⁶⁾ 2.4

¹⁾ Ebből felekezeten kívüli 106 ezer (1.4%).

²⁾ Ebből felekezeten kívüli 855 ezer (5.8%).

³⁾ Ebből mohamedán 1.561 ezer (11.2%).

⁴⁾ Ebből mohamedán 688 ezer (68.6%).

⁵⁾ Ebből mohamedán 821 ezer (13.5%).

⁶⁾ Ebből mohamedán 185 ezer (1.0%), unitárius 69 ezer (0.4%).

⁷⁾ Csehszlovákia a kárpátalja nélkül (1930): 14.005, 10.763, 226, 1.056, 34, 254, 1.672; 100.0 — 76.9, 1.6, 7.6, 0.2, 1.8, 11.9.

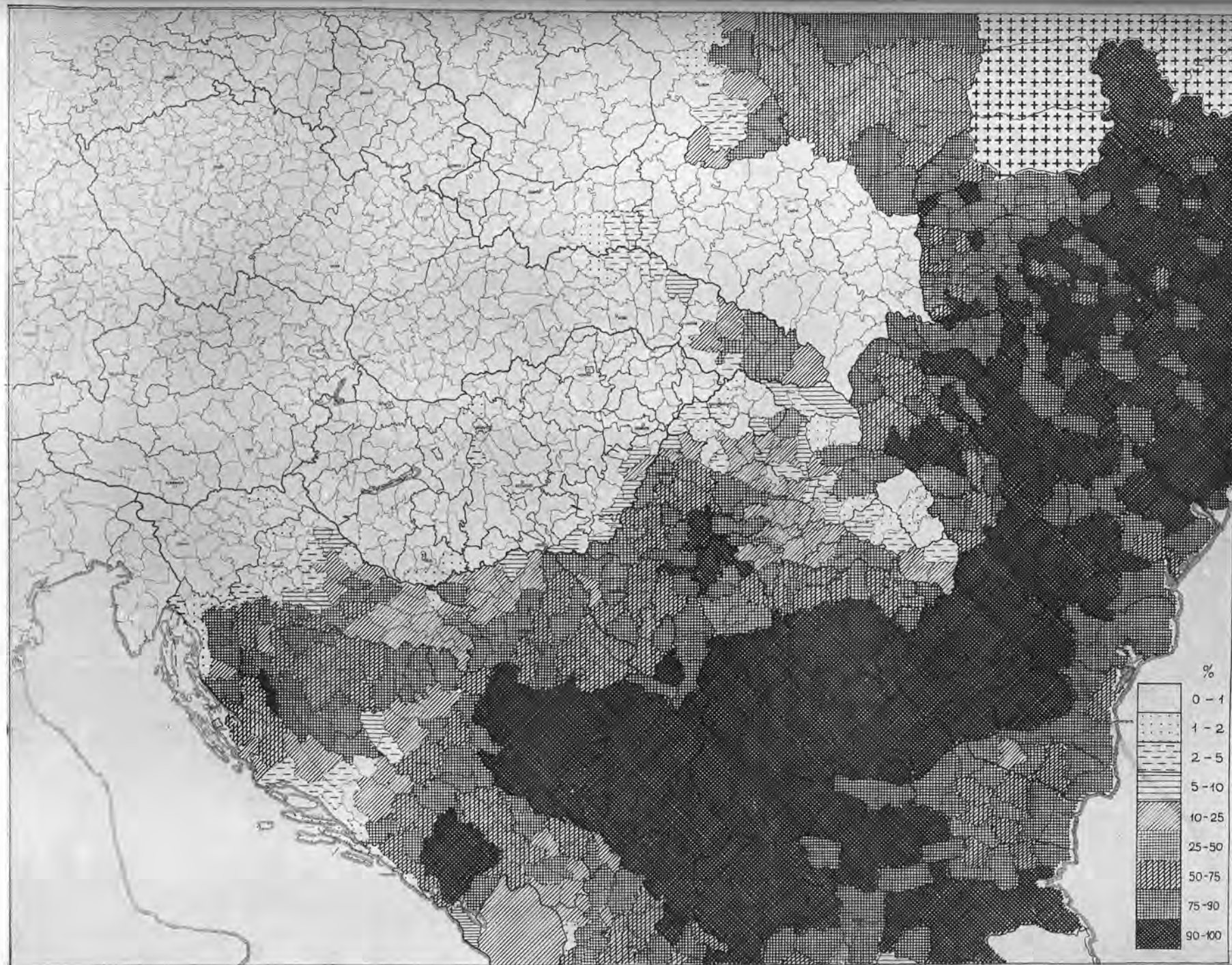
⁸⁾ Románia Bukovina és Besszarábia nélkül (1930): 14.340, 1.122, 1.408, 1.013, 9.985, 457, 354; 100.0, 7.8, 9.3, 7.1, 69.7, 3.2, 2.4.

Vallási megoszlás tekintetében *Ausztria* a legegységesebb. Népeségének több mint 90%-a római katolikus, tehát a többi felekezet híveinek együttes aránya sem éri el a 10%-ot. A rendelkezésre álló legutolsó (1934. évi) adatokból, valamint a kisebb területrészek szerint megfelelően nem részletezett 1939. évi német népszámlálás eredményeiből azonban az is kiviláglik, hogy a korábbi évekhez képest a római katolikusok arányszáma némileg mérséklődött s a protestánsoké erősödött. A római katolikusok arányszámának kisebbedésében azonban szerepet játszik a felekezetenkívüliek számának viszonylag tekintélyes növekedése: míg 1910-ben számarányuk a 0.1%-ot sem érte el, 1934-ben 1.4%-ra emelkedett. Az izraeliták aránya 2—3% közt mozgott.

Csehszlovákia népességének hasonlóképpen erős többsége tartozott 1930-ban a római katolikus hitfelekezethez; 1910-től 1930-ig azonban a római katolikusok nemcsak arányszámban, de abszolút szám szerint is igen jelentősen megfogyatkoztak. Csehszlovákiára vonatkozólag még sokkal inkább áll az, ami a felekezetenkívüliek számának erősödésénél Ausztriában is tapasztalható: 1910. évi minimális számuk az említett 20 esztendő alatt 5.8%-ra nőtt; további 5.4%-ot tett az újabb keletű csehszlovák államvallás követőinek arányszáma. Ez magyarázza meg azután a római katolikusok számarányának az 1910. évi 86%-ról 1930-ban 74%-ra történt hanyatlást. Az izraeliták aránya 2.5% között ingadozott. Területrészek szerint meglehetősen eltérően alakult a csehszlovák köztársaság lakóinak vallási rétegződése. A történeti tartományokban a római katolikusok százaléka erősen kiemelkedett (Csehországban 74.8, Morvaországban és Sziléziában pedig 85.9%-ot ért el), Szlovákiában ellenben 71.6, a Kárpátukrajnában mindössze 0.6%-ra rúgott. Az országos átlagot Szlovákiában a protestánsoké (16.6%, túlnyomóan, ú. m. 12.0%-ban evangélikusok) és az izraelitáké (4.1), Kárpátukrajnában a görögkatolikus (49.5), görögkeleti (15.4) és az izraelita (14.1) vallásúaké haladta erősebben meg.

Ugyancsak abszolút többségben élnek a római katolikusok *Magyarországon* is, arányszámuk azonban az államterületváltozások következtében meglehetősen ingadozott; 1910-ben az első világháború előtti területen 49%-kal igen erős relatív többséget képviseltek, majd arányuk az első világháború utáni (mai) területen 1930-ban 65, 1941-ben pedig 66%-ra emelkedett; a második világháború alatti (megnagyobbodott) államterületen ellenben — főleg a második bécsi döntés alapján átmenetileg visszacsatolt területrészeknek, Kárpátukrajnában számottevő görög katolikus népessége következtében — 1941-ben csupán 55% volt. A görög katolikusok számaránya a jelenlegi területen 1941-ben 2.5, a két legnagyobb protestáns felekezethez tartozóké, a reformátusoké és evangélikusoké együttesen 26.8, — u. m. 20.8 református és 6.0 evangélikus —, az izraeliták aránya pedig 5% körül volt.

Jugoszlávia népességének vallási megoszlása lényeges eltérést mutat az első világháború előtti tulajdonképeni Szerbia lakosságának vallásfelekezeti összetételétől. Míg a világháború előtti Szerbia népessége úgyszólván egységesen (99%-ban) a görög keleti hitet követte, addig a megnövekedett államterületen a görögkeleti vallásúak az 1931. évi hivatalos adatok szerint 48.7%-kal csupán erős relatív többségben voltak a többi felekezet híveivel szemben. Ennek magyarázatát elsősorban Horvátország adja, amelynek nagy lélekszámú római katolikus lakossága 1931-ben 37.5%-ra emelte a római katolikusok jugoszláviai számarányát.

A GÖRÖGKELETI (ORTHODOX) VALLASU LAKOSSÁG MEGOSZLÁSA A DUNATÁJ ORSZÁGAIBAN (1930)

holott azok a világháború előtti Szerbia népességében még az 1%-ot sem érték el. Ugyancsak az első világháború után bekövetkezett területgyarapodások (Bosznia, Hercegovina) idézték elő a mohamedán vallásúak arányszámának a 10% fölé való emelkedését. Az izraeliták számaránya a dunai államok közül Jugoszláviában volt a legalacsonyabb, 1931-ben mindössze fél százalékot tett.

Albániában 1930-ban a lakosság 68.6%-a mohamedán, 21%-a görögkeleti, 10.4%-a pedig római katolikus volt.

Az északnyugatra fekvő többi államtól eltérően Románia és Bulgária népessége egyaránt messze túlnyomóan görög keleti vallású, azzal a különbséggel, hogy Romániában az első világháborút befejező páris-környéki békével juttatott területek népessége a görögkeleti vallásúak számarányának némi visszaesését idézte elő, ugyanakkor jelentős görög katolikus és protestáns népesség is csatoltatott Romániához. Az izraeliták számaránya Bulgáriában 1% alatt volt, Romániában ellenben némileg meghaladta a 4%-ot. Bulgária egyébiránt vallási tekintetben csaknem olyan egyszínű, mint Ausztria, azzal azonban, hogy míg az osztrák nép zöme római katolikus vallású, addig a bolgár lakosságban a görögkeleti vallásúak százaléka magaslik erősen ki.

4. Foglalkozás, társadalmi rétegződés

A foglalkozási statisztika a dunai államokban is jól kifejezi az egyes területek lényegesen eltérő gazdasági jellegét, közgazdasági kultúrájának és fejlődésének fokát, gazdaságtörténeti multját. A foglalkozási adatokból kitetszően Európának ez a része gazdasági szempontból is nagyban-egészben átmeneti terület nyugat és kelet közt, azonban az átmenetnek igen különböző fokozataival. Észak-Nyugatról Dél-Kelet felé ugyanis lépcsőzetesen mosódnak el a középeurópai vonások és nyomul előtérbe a balkáni, keleteurópai színezet.

A mezőgazdasági művelésre alkalmas területek általában nagy kiterjedése következtében az agrárfoglalkozásoknak a dunai államok mindegyikében van súlya-jelentősége. A gazdasági fejlődés magasabb fokán levő Ausztriában és Csehszlovákiában azonban a fejlett mezőgazdaság nemzeti jövedelem szempontjából az elég bőven rendelkezésre álló nyersanyagokra és energiaforrásokra támaszkodó és sokoldalú ipar mögött erősebben a háttérbe szorult. A többi állam más okok mellett a hosszú török uralom és itt-ott szinte gyarmati sors következtében sem érhetette el a gazdasági fejlődésnek ezt a fokát; holott a mezőgazdasági népesség sűrűsége ezekben az országokban is meglehetősen magas, sőt részben a viszonylagos túlnépesedés jeleit mutatja, úgyhogy iparuk fejlesztése népeleltartási, népességmegőrzési okokból is szükséges. Abban a tényben, hogy ezek a területek gazdaságilag még mindig egyszínűek, fejletlenek, a kedvezőtlen történelmi multon kívül a tőkeszegénységnek, a fogyasztóképeség korlátozottságának, a nyersanyaghiánynak, illetőleg a nyersanyagfeltárás és kiaknázás csak legújabbán történt megindulásának, forgalmi nehézségeknek, továbbá a népműveltség alacsony fokának, a tanult munkásréteg kialakulatlanságának is döntő része van. Az ily okokból csak lassan kifejlődő ipar elsősorban fogyasztási cikkek előállításával foglalkozik és teljesen vagy messze túlnyomóan a belföldi nyersanyagok, főleg mezőgazdasági termékek feldolgozására korlátozódik. De nemcsak az ipar fejletlen a dunai államok nagyobb részében, hanem a szántóföldi terme-

lés és az állattenyésztés színvonala is kezdetleges, extenzív; ezen a túlnyomóan politikai célokból és szociális kényszer következtében végrehajtott földreformok sem javítottak még eleget. Albániában, Jugoszlávia jelentős részében és Romániának egy részén a domborzati viszonyok (terméketlen hegyvidékek) is gátolják a mezőgazdaság intenzívebbé tételét. Az államoknak ebből a sorából egyedül Magyarország emelkedik ki, mert bár agrár-alapadottságai kétségtelenek, gazdaság szerkezete közép-európaibb jellegű; ipara nagyobb multra tekint vissza és a mezőgazdasági ipari vállalatok mellett az ipar más, nemcsak a belföldi fogyasztás számára, hanem kivitelre is termelő ágai (vas- és fémipar, textilipar stb.) is kifejlődtek s a tanult, szakképzett munkásság is megfelelő számban rendelkezésre áll; Magyarország ipara ugyan az első világháború előtti nagyobb területre volt méretezve, de a trianoni békekötés okozta válságot elég jól átvészelte, sőt azóta is továbbfejlődött.

Az erősebben iparosodott osztrák és csehszlovák területekkel és az agrár-iparos Magyarországgal szemben a déli és keleti országterületeken az agrárszín igen erősen dominál. Az egyes államok foglalkozási statisztikája ugyan nem teljesen homogén, az *őstermelő népességnek* nagyban-egészben azonos rétegekre vonatkozó s így az összehasonlításra alkalmas adatai (aránya) azonban az említett lépcsőzetességet igen jól jellemzik:

Ország	Terület	Időpont	Az őstermelő népesség aránya (%)
Ausztria	első világháború utáni	1934	27.2
Csehszlovákia ¹⁾		1930	34.7
Magyarország		1930	51.8
"		1941	48.7
"	második világháború alatti (megnagyobbodott)	1941	55.7
Jugoszlávia	első világháború utáni	1931	76.6
Albánia		1930 körül	86.0 (?)
Bulgária		1934	73.2
Románia ¹⁾		1930	72.3

Az adatok az egész népességre vonatkoznak, mert az eltartottak (hozzátartozók: feleség, gyermek stb.) számát is figyelembe vevő statisztika az egyes foglalkozási ágak népeltartó képességét teljesebben és pontosabban domborítja ki, mint a nemzetközi összehasonlításoknál rendszerint alapul szolgáló, de csak a kereső népességre szorító adatok.

A foglalkozási feldolgozások rendszerében országról országra mutató eltérések miatt a további részletadatok a nemzetközi összehasonlításra kevésbé alkalmasak. Egyrészt az egyes foglalkozások csoportosítása különböző. Másrészt azonban a kereső és eltartott fogalom meghatározása sem egyező. E tekintetben a legtöbb zavart az okozza, hogy a mezőgazdaságban igen nagyszámú segítőcsaládtagok lazább rétegét (főleg a nőket) az egyes országok népszámlálásai nem számítják egyöntetűen és egyenlő mértékben a keresők közé; a keresőképes kor alsó határának meghúzása is eltérő. A nyugdíjas, tőkepénzes réteg pedig hol keresőnek számít, hol a keresőktől és eltartottaktól külön kategóriát alkot, ami természetesen a kereső népességnek nemcsak nagyságát, hanem foglalkozási megoszlását is érezhetően befolyásolja. A foglalkozási statisztika

¹⁾ Csehszlovákia a Kárpátalja nélkül (1930): 33.0%; Románia Bukovina és Besszarábia nélkül (1930): 70.4%.

tika egyébiránt a lakosság foglalkozási ágankinti kimutatásán felül kiterjed a népesség foglalkozási viszony szerint való tagolására is; az utóbbi adatok bizonyos mértékig rávilágítanak a társadalmi rétegződés alakulására is.

Az Ausztria egész (kereső és eltartott) népességére vonatkozólag foglalkozási főcsoportonként tagolt 1934. évi adatok szerint a termelés két főága: az őstermelés s az ipar közül (az iparhoz értve a bányászatot is) az utóbbi a tömöttebb: lélekszamaránya 31.1 — sőt a kereskedelmet és a közlekedést is idevéve, az egész ipar-forgalomé 46.2%, míg az agrárfoglalkozásuké csak 27.2%:

Foglalkozási főcsoport	Szám (ezer)	%
Őstermelés	1842	27.2
Bányászat és ipar	2101	31.1
Kereskedelem, hitel és közlekedés	1019	15.1
Közfoglalkoztatás és szabadfoglalk.	453	6.7
Háztartási alkalmazott	193	2.9
Az alkalmazó vállalat megnevezése nélkül különbféle foglalkozásokat űzők	156	2.3
Foglalkozás nélküliek	996	14.7
Összesen	6760	100.0

A keresők foglalkozási megoszlása egy nemzetközi célra — a fentieként kissé elütő alapon — készült adatcsoportosítás szerint 1934-ről a következő képet nyújtja:

Foglalkozási főcsoport	Szám (ezer)	%
Őstermelés	1004	31.7
Bányászat és ipar	1059	33.4
Kereskedelem, hitel és közlekedés	527	16.6
Közfoglalkoztatás és szabadfoglalk.	266	8.4
Háztartási alkalmazott, személyes szolg.	219	6.9
Egyéb és ismeretlen	95	3.0
Összesen	3170	100.0

A városiasodással, nagyobb gócpontok kialakulásával szoros kapcsolatban álló iparosodás hosszú multra tekint vissza és a mezőgazdaság stagnálását, sőt visszaesését is maga után vont: az agrárárány Ausztria első világháború utáni területén csupán 1910 és 1941 közt is 31.3%-ról 27.2%-ra forgácsolódott le és az őstermelő elem abszolút száma is megfogyott; ebben az u. n. magasvölgyek Európaszerte tapasztalható lassú elnéptelenedésének is része lehet.

A kereső-eltartott arány Ausztriában az erősebben iparosodott- városiasodott, gyermekszegény államokra jellemző keresőtöbbletet mutatja: 1934-ben a keresők 3.2 milliós számával szemben az eltartottaké 2.9 millió (a foglalkozás nélkülieknek és az ismeretlen foglalkozásúaknak a fentitől eltérően megállapított száma pedig 0.7 millió) volt.

A kereső réteg gazdaságtársadalmi tagozódása 1934-ben a következőképpen alakult:

Foglalkozási viszony	Szám (ezer)	%
Önálló	650	20.5
Tisztviselő	460	14.5
Munkás, tanonc	1681	53.1
Segítő családtag	379	11.9
Összesen	3170	100.0

1) A különféle személyes szolgálatok ideszámítása miatt a keresők száma ebben a kategóriában meghaladja a fent kimutatott egész népességet.

Szociális szempontból a munkásság domináló arányszámán felül az is figyelmet érdemel, hogy míg az önállók közel fele őstermelő, addig a munkásoknak csaknem 50%-a a bányászat és ipar körében helyezkedett el s a többé-kevésbé öntudatos ipari munkásosztály lélekszáma az őstermelés munkás és segítőcsaládtag rétegét is túlszárnyalja.

A dunai államok közül Ausztria után Csehszlovákia a leginkább ipari jellegű, mint ez az egész (kereső és eltartott) népességre és a (nemzetközi összehasonlításnál használt beosztásnak megfelelően tagolt) keresőlakosságra vonatkozó 1930. évi, foglalkozási főcsoportok szerint haladó eredményekből is kiviláglik:

Foglalkozási főcsoport	Kereső népesség		Egész népesség	
	szám (ezer)	%	szám (ezer)	%
Őstermelés	2.680	38.4	5.102	34.7
Bányászat és ipar	2.524	36.1	5.147	34.9
Kereskedelem és hitel	572	8.2	1.094	7.4
Közlekedés	287	4.1	815	5.5
Közszolgálat és szabadfoglalkozás } Véderő }	511	7.3	716	4.9
Háztartási alkalmazott stb.	¹⁾ 311		193	1.3
Egyéb foglalkozás	7	0.1	184	1.3
Ismeretlen	100	1.4	1.272	8.6
Összesen	6.992	100.0	207	1.4
			14.730	100.0

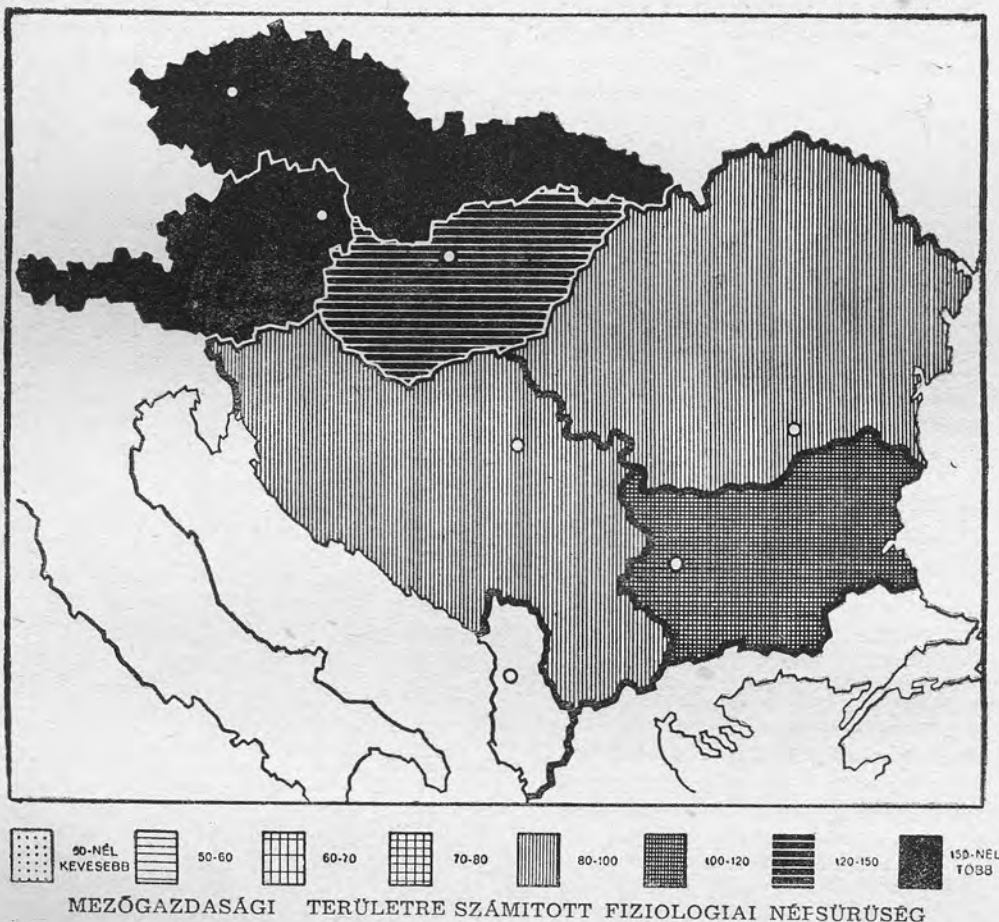
A két fő termelési ág (őstermelés és bányászat-ipar) lélekszámsúlya ugyan az egész népességben csaknem hajszára egyenlő volt, az egész iparforgalmi népesség aránya (bányászat, ipar, kereskedelem és hitel, közlekedés együtt: 47.8%) azonban már lényegesebben meghaladta az agrárlakosságét (34.7%). Az ipari jelleg — a keresőkre vonatkozó adatokból kitetszően — így is valamivel enyhébb, mint Ausztriában. Csehszlovákia ugyanis gazdaságilag nem homogén vidékeket foglalt egybe: egyfelől az energiaforrásokban, nyersanyagokban, és tőkeerőben is bővelkedő, iparpolitikai tekintetben pedig már az Osztrák-Magyar Monarchiában is emberöltőkön át szinte kivételezett helyzetet élvező történeti tartományokat — a voltaképpeni Csehországban az agrárhányados mindössze 24.0, Morvaországban és Sziléziában 28.5% volt —, másfelől az első világháború végéig Magyarországhoz tartozott s mező- ill. erdőgazdasági területekben gazdagabb és hegyvidéki jellegű részeket: Szlovákiát, ahol az őstermelés népességi aránya a gazdaságföldrajzi adottságok következtében — a főleg a magyar fennhatóság megszűnéséig céltudatos iparfejlesztés ellenére — 56.8%-ot ért el és Kárpátalját, ahol ez az arány 66.3%-ot tett.

Az iparosodás-városfejlődés előbbrehaladását az agrárárány visszaesése Csehszlovákiában is elég jól szemlélteti; az őstermelő népességnek az első világháború utáni területre kiszámított 1900. évi aránya még 46.0% (a tulajdonképpeni Csehországban 35.7%) volt, de 1930-ig 34.7-re (a tulajdonképpeni Csehországban 24.0-re) zsugorodott; a történeti tartományokban a mezőgazdasági népesség abszolút számban is visszafejlődött. A Magyarországtól az első világháború után Csehszlovákiához csatolt részekben, kivált Szlovákiában a gazdasági fejlődés nagyon ingadozó képet ad; itt ugyanis 1900 és 1910 közt, amikor ez a terület még Magyarországnak volt szerves alkotórésze, a magyar kormányzat céltudatos iparfejlesztési tevékenysége következtében 15.8%-ról 18.4-re nőtt az ipari-bányászati népesség aránya; azóta viszont ez a hányados a Szlovákia

¹⁾ A keresők száma a különféle személyes szolgálatok ideszámítása miatt magasabb, mint az egész népességé.

iparának nem nagyon kedvező cseh gazdaságpolitika következtében alig módosult, mindössze 19.1%-ra emelkedett. Az erősebb iparosodás csupán legújabbban indult ismét meg.

A keresők és eltartottak aránya Csehszlovákiában az 1930-as adatok szerint egészen enyhe eltartott-többletre utal: az alig 7 millió keresővel szemben az eltartottak száma nem egészen 7.1 (a nyugdíjasoké, tőkepénzeseké stb. pedig közel 0.67) millió fő. Részben az elütő gazdasági jelleg, különösen pedig az igen eltérő gyermekszám miatt Csehszlovákia nyugati és keleti fele e tekintetben is merőben különbözik egymástól: a történeti tartományokban a keresők száma a magasabb, a Magyar-

országtól odacsatolt részekben ellenben az eltartottak száma jelentősen meghaladja a keresőkét.

A népesség társadalmi strukturájáról a keresők foglalkozási viszony szerint tagolt 1930. évi adatai számolnak be:

Foglalkozási viszony	szám (ezer)	%
Önálló	1.472	21.1
Tisztviselő	476	6.8
Alkalmazott (alsóbbfokú)	489	7.0
Munkás, tanonc	3.484	49.8
Segítő családtag	1.071	15.3
Összesen	6.992	100.0

A társadalmi szerkezet egy árnyalattal arányosabb — az önállók és segítő családtagjaik százaléka valamivel magasabb — mint Ausztriában. Ez főleg a keleti részek erősebb agrárarányával áll szerves kapcsolatban. Nagyon figyelemreméltó, hogy Szlovákiában és Kárpátukrajnában a segítőcsaládtagok százaléka kétszerakkora, viszont a tulajdonképpeni munkásosztály képviselte jóval szerényebb, mint a történeti tartományokban. Egyébiránt Csehszlovákia egész népességében az önállók és családtagjaik (44.1%) és a munkások aránya (40.9 ill. az alsóbbfokú alkalmazottakkal 49.2%) nagyon közel áll egymáshoz.

Magyarország a dunai államok közt népének foglalkozási alkata szerint is a leginkább átmeneti jellegű: az erősen iparosodó agrárállam típusát képviseli. Erre derítenek fényt az első világháború utáni területre vonatkozó 1930. és 1941. évi, valamint a második világháború alatti országterületről képet rajzoló 1941. évi foglalkozási főcsoportonkénti eredmények:

Foglalkozási főcsoport	Kereső népesség		Egész népesség	
	Szám (ezer)	%	szám (ezer)	%
a) Első világháború utáni terület (1930)				
Östermelés	2.032	50.8	4.499	51.8
Bányászat és ipar	922	23.1	1.998	23.0
Kereskedelem és hitel	226	5.7	469	5.4
Közlekedés	113	2.8	339	3.9
Közfoglalkoztatás és szabadfoglalkozás	196	4.9	435	5.0
Napszámos külön megnevezés nélkül	61	1.5	122	1.4
Háztartási alkalmazott	177	4.4	197	2.3
Nyugdíjas, tőkepénzes stb.	169	4.2	361	4.2
Egyéb és ismeretlen	103	2.6	197	2.2
Foglalkozásnélküli	—	—	71	0.8
Összesen	3.999	100.0	8.688	100.0
b) Első világháború utáni terület (1941)				
Östermelés	2.154	47.8	4.539	48.7
Bányászat és ipar	1.113	24.7	2.366	25.4
Kereskedelem és hitel	260	5.8	517	5.5
Közlekedés	140	3.1	375	4.0
Közfoglalkoztatás és szabadfoglalkozás	230	5.1	473	5.1
Napszámos külön megnevezés nélkül	43	1.0	79	0.9
Háztartási alkalmazott	159	3.5	174	1.9
Nyugdíjas, tőkepénzes stb.	200	4.4	386	4.1
Egyéb és ismeretlen	205	4.6	307	3.3
Foglalkozásnélküli	—	—	104	1.1
Összesen	4.504	100.0	9.320	100.0
c) Második világháború alatti (megnagyobbított terület (1941))				
Östermelés	3.793	54.7	8.193	55.7
Bányászat és ipar	1.441	20.8	3.142	21.4
Kereskedelem és hitel	342	5.0	711	4.9
Közlekedés	194	2.8	538	3.7
Közfoglalkoztatás és szabadfoglalkozás	316	4.6	660	4.5
Napszámos külön megnevezés nélkül	65	1.0	127	0.9
Háztartási alkalmazott	211	3.0	231	1.6
Nyugdíjas, tőkepénzes stb.	257	3.7	503	3.4
Egyéb és ismeretlen	308	4.4	445	3.0
Foglalkozásnélküli	—	—	133	0.9
Összesen	6.927	100.0	14.683	100.0

Jelentős mértékben az ország természeti adottságainak, gazdaságföldrajzi fekvésének, részben pedig küzdelmekben bővelkedő történeti múltjának tudható be, hogy az ipar népességi aránya a mezőgazdaságé-

tól meglehetősen elmaradt; még a tágabb értelemben vett bányászati és iparforgalmi foglalkozásúak 1941. évi százaléka (34.9) és az őstermelők aránya (48.7) közt is elég nagy a különbség. Az iparforgalmi arányszámnak ez a szintje azonban már azt jelzi, hogy Magyarország nyugat és kelet közt mintegy középhegyet foglal el, különösen, mert a fejlődés-folyamat határozottan az iparosodás és városiasodás jegyében megy végbe (utóbbit kivált Budapest és környékének világvárosias népesedése jelzi), míg az agrárnépesség száma alig emelkedik. Az őstermelés népességi súlyának visszaszorulását pedig az mutatja, hogy az ily foglalkozást űzők aránya az első világháború előtti magyarbirodalmi területen 1890 és 1910 közt 72.5%-ról 64.4-re siklott le, az első világháború utáni területre kiszámított 1900. évi adathoz (60.8%) képest pedig 1930-ig hasonló ütemben (51.8%-ra) esett vissza és 1941-ig (48.7%) is tovább hanyatlott; a második világháború alatti (magnagyobbodott) területre megállapított 1910. évi őstermelő aránnyal (60.3%) szemben az 1930-ra kiszámított adat (57.5%) és az 1941. évi arány (55.7%) ugyancsak a mezőgazdasági jelleg fokozatos gyengülésére utal. Említésreméltó, hogy az agrárárány visszaesését megközelítő mértékű volt az ipar-forgalom előretörése.

A fentitől eltérő, de nemzetközi összehasonlításra alkalmasabb alapon Magyarország kereső népessége foglalkozás szerint a következőképpen tagozódott:

Foglalkozási főcsoport	Első világháború utáni terület				Átmenetileg magnagyobbodott terület	
	1930-ban szám (ezer)	%	1941-ben szám (ezer)	%	1941-ben szám (ezer)	%
Őstermelés	2.032	53.1	2.154	50.1	3.793	56.9
Bányászat és ipar	922	24.0	1.113	25.9	1.441	21.6
Kereskedelem és hitel	226	5.9	260	6.1	342	5.1
Közlekedés	113	3.0	140	3.3	194	2.9
Közzolgálat és szabadfogl.	196	5.1	230	5.3	316	4.7
Napszámos k. m. n.	61	1.6	43	1.0	65	1.0
Háztartási alk.	177	4.6	159	3.6	211	3.2
Egyéb foglalk.	103	2.7	205	4.7	308	4.6
Összesen:	3.830	100.0	4.304	100.0	6.670	100.0

Az egy fokkal erősebb őstermelő színezettel és a gyermekek valamivel nagyobb számával, különösen pedig a segítő családtagok szűkebb keretek közti kimutatásával magyarázható az, hogy az *eltartottak száma a keresőkét* elég lényegesen túlszárnyalja. Az első világháború utáni országterületen 1930-ban 3.83 millió keresővel szemben 4.42 millió volt az eltartottak száma (és 0.44 millió a nyugdíjasoké, foglalkozás nélkülieké, ismeretlen foglalkozásúaké), míg 1941-ben a mai Magyarországon 4.30 millió kereső mellett 4.70 millió eltartott (és 0.32 millió nyugdíjas, foglalkozás nélküli és ismeretlen foglalkozású), a második világháború alatti (magnagyobbodott) területen pedig 6.67 millió kereső mellett 7.36 millió eltartott (és 0.65 millió nyugdíjas, foglalkozás nélküli és ismeretlen foglalkozású) élt.

A népesség társadalmi tagozódása (foglalkozási viszonya) arra mutat, hogy az önállók aránya magasabb, mint akár Ausztriában, akár Csehszlovákiában. Ez elsősorban agrárvonás és annak eredménye, hogy meglehetősen sok a statisztikailag önállónak számító egészen kis- (törpe-) birtokos; emellett a kézműipar viszonylagos fejlettségének is lehet része az adatok ilyenén kialakításában. A keresők nemzetközi összehasonlításra

alkalmas formában részletezett adatai szerint 1930-ban az első világháború előtti területen a következő volt a helyzet:

Foglalkozási viszony	Szám (ezer)	%
Önálló	1.056	27.6
Tisztviselő	253	6.6
Munkás, tanonc	1.966	51.3
Segítő családtag	555	14.5
Összesen:	3.830	100.0

A nyugdíjasokat és tőkepénzeseket a keresők (1930-ban az önállók, 1941-ben részben az önállók, részben a tisztviselők, részben a segédszemélyzet) közé számító magyar statisztika világánál a társadalmi rétegződés képe a következő (kereső népességre vonatkozó adatok):

Foglalkozási viszony	Első világháború utáni terület		Második világháború alatti (magnagyobbodott) terület	
	1930-ban	1941-ben	1941-ben	
	szám (ezer)	%	szám (ezer)	%
Önálló	1.225	30.6	1.190	26.4
Tisztviselő	253	6.3	366	8.1
Munkás, tanonc	1.966	49.2	2.341	52.0
Segítő családtag	555	13.9	607	13.5
Összesen:	3.999	100.0	4.504	100.0

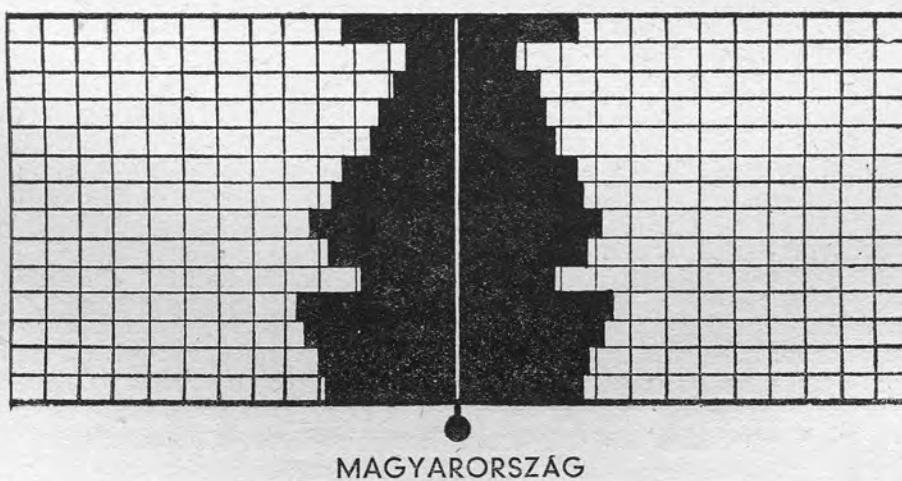
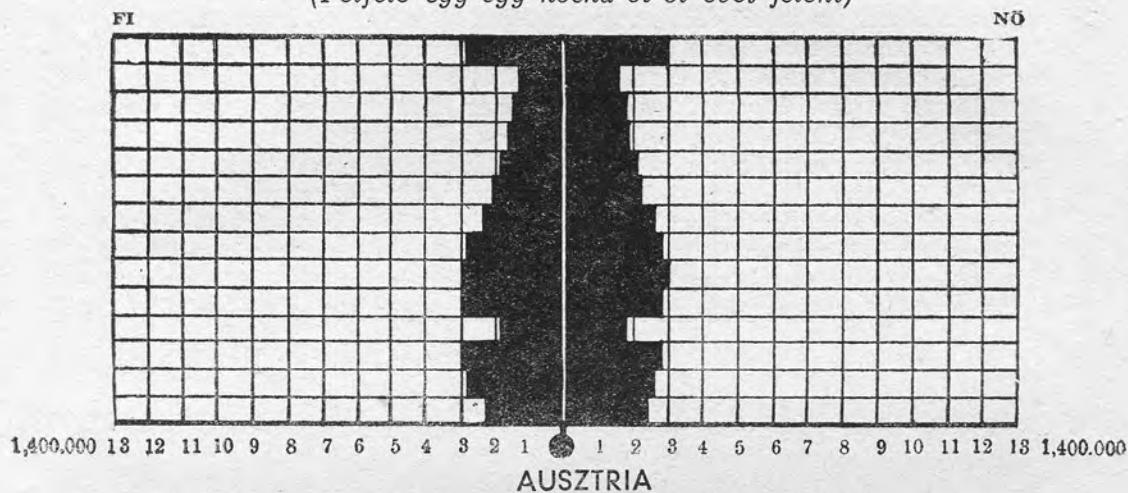
1941-ben Magyarország mai területén az egész (kereső és eltartott) lakosságnak 41.1%-a tartozott az önállók és segítő családtagjaik, 7.3%-a a tisztviselők, 50.3%-a a munkások körébe (és 1.3% volt foglalkozás nélküli és ismeretlen foglalkozású). Az önállók (és segítőcsaládtagok) egy nem kis része azonban napszámmunka vállalására is reászorul.

Jugoszlávia lakóinak foglalkozási megoszlása erősen egyszínű, tipikusan agrárjellegű; az őstermelő népesség a foglalkozási főcsoportonkénti adatok szerint még 1931-ben is közel ötszöröse volt az iparforgalmi lakosságnak:

Foglalkozási főcsoport	Kereső népesség		Egész népesség	
	szám (ezer)	%	szám (ezer)	%
Őstermelés	5.099	76.3	10 670	76.6
Bányászat és ipar	717	10.7	1.533	11.0
Kereskedelem, hitel és közlekedés	272	4.1	676	4.8
Közszolgálat, szabadfoglalk. és vevő	306	4.6	563	4.1
Egyéb, foglalk. nélküli és ismeretlen	289	4.3	487	3.5
Összesen:	6.683	100.0	13.934	100.0

Bizonyos mértékű iparosodás, városiasodás nyomai Jugoszláviában is megfigyelhetők. Az agrárlakosság száma ugyan 1921 és 1931 közt nőtt, de az átlagnál lassabban és az aránya 78.9%-ról 76.6%-ra csúszott le. A területi részletek Jugoszláviában elég nagy eltéréseket mutatnak. A túlnyomóan egykori osztrák területet alkotó drávai bánszágban 60.3, az 1941–1944-ben ismét Magyarországhoz tartozott részeken pedig 69.0% az őstermelők aránya. Horvátországban és Szerbiában tehát az agrárarány a jugoszláviai átlag fölé emelkedik. Kitűnik ez abból is, hogy az ország gazdaságilag legelmaradottabb belső részein, Boszniában, Dél-Szerbiában, Macedóniában a mezőgazdasági népesség aránya 82–88%-ra rúg, sőt a természeti adottságok miatt Horvátország és Szerbia magterületein is 75% körüli vagy felüli.

A népesség ötéves korcsoportok és nemek szerint
(Felfelé egy-egy kocka öt-öt évet jelent)

Jugoszlávia keresőinek a száma nem áll a nemzetközi összehasonlításra alkalmas módon rendelkezésre. De a nyersebben meghatározott adatokból is kiviláglik, hogy az *eltartott* réteg teltebb (7.25 millió lélek), mint a kereső tömb (6.68 millió); a nyugdíjasok stb. számának a keresőlétszámból való levonása után a különbség kissé még tágulna is. Egyébiránt a családi gazdálkodási rendszer domináló volta mellett felülően sok volt Jugoszláviában a segítő családtag; az eltartottak túlsúlya csupán ezért nem szökik oly magasra, mint ahogy azt a gyermekgazdaság alapján várni lehetne. A kereső népesség *társadalmi rétegződéséről* számot adó statisztikának ez a tipikus agrárvonás a legszembeötlőbb tanulsága; agrárállamhoz illően magas még az önállók számaránya is, míg a tulajdonképeni munkáosztály teljesen kialakulatlan (1931. évi, a nemzetközi összehasonlításra nem teljesen alkalmas adatok):

Foglalkozási viszony	Szám (ezer)	%
Önálló	2.324	34.8
Tisztviselő	288	4.3
Munkás, tanonc	1.208	18.1
Segítő családtag	2.863	42.8
Összesen:	6.683	100.0

Teljesen pontos adatok hiányában is megállapítható, hogy az egész népességben valamivel még nagyobb az önállók és hozzátartozóik viszont még kisebb a munkások aránya, mint a kereső lakosságban.

A dunai államok közül nyilvánvalóan *Albánia* gazdasági élete a legelmaradottabb; az agrárarány itt a legmagasabb jugoszláviai részlet-adatokhoz lehet hasonló (becslés szerint 1930 körül 86.0 százalékot ért el).

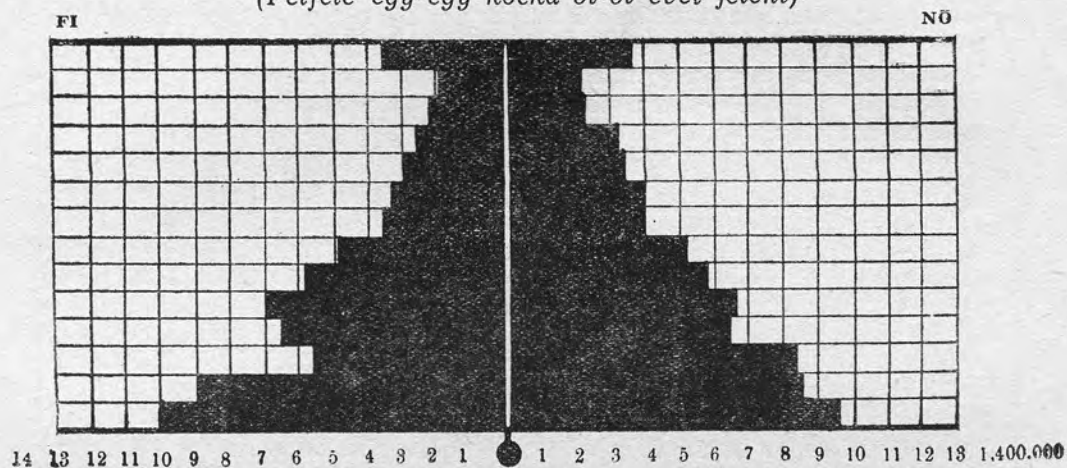
Bulgáriában az őstermelő elem nagy számbeli túlsúlya mellett az egész lakosságban egy árnyalattal jelentősebb az iparforgalom szerepe, mint a szomszédos jugoszláv területeken, míg a kereső népességben ennek ellenkezője látható. Ez tűnik ki a *foglalkozási főcsoportok* számbeli súlyát megvilágító alábbi 1934-es adatsorokból:

Foglalkozási főcsoport	Kereső népesség		Egész népesség	
	szám (ezer)	%	szám (ezer)	%
Őstermelés	2.745	79.9	4.447	73.2
Bányászat és ipar	275	8.0	639	10.5
Kereskedelem, hitel, közlekedés	124	3.7	357	5.9
Házi és személyes szolgálat, sport, egészségügy stb.	86	2.5	170	2.8
Közzolgálat és egyéb szabadfoglalkozások	116	3.4	245	4.0
Egyéb, foglalkozás nélküli és ismeretlen	87	2.5	220	3.6
Összesen:	3.433	100.0	6.078	100.0

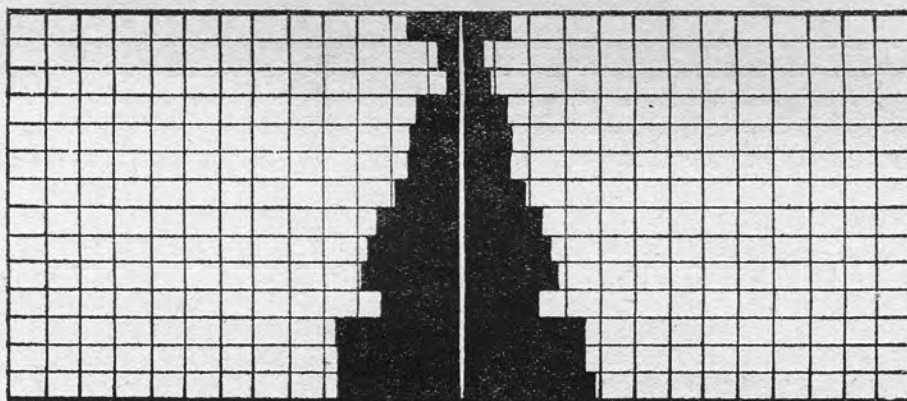
Az iparfejlesztés kisebb lehetőségei mellett Bulgáriában is mutatkozik lassú iparosodás. Az agrárarány az egész népesség körében 1926 és 1934 közt 74.6%-ról morzsolódott le 73.2%-ra.

A nemzetközi összehasonlításra nem egészen alkalmas bolgár népszámlálási adatok szerint a keresők száma (3.43 millió) meghaladja az *eltartottakét* (2.65 millió); a keresőtöbblet a nyugdíjasok stb. levonása után is csak kevéssel csökkenne. Az agrárjelleggel is összefüggő bőséges gyermekáldás mellett tulajdonképen elég jelentős eltartott-többlet volna várható; a nem mezőgazdasági foglalkozásoknál ez valóban meg is van; az őstermelésben azonban a családi gazdálkodás általános elterjedése

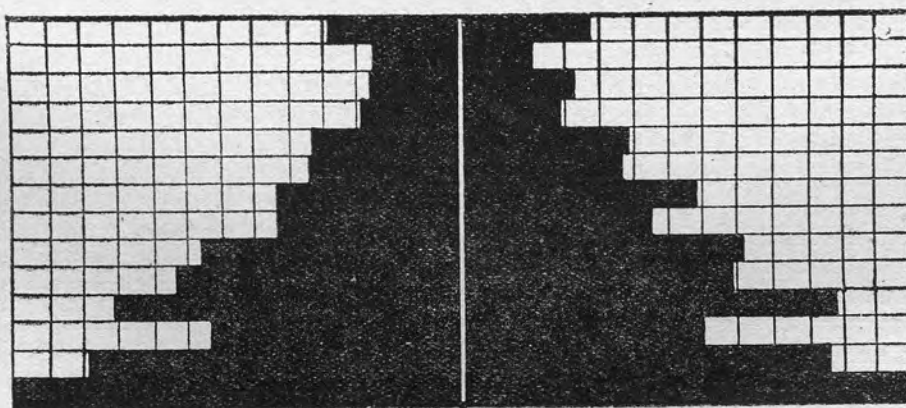
A népesség ötéves korcsoportok és nemek szerint
(Felfelé egy-egy kocka öt-öt évet jelent)

JUGOSZLÁVIA

BULGÁRIA

ROMÁNIA

miatt a volt Jugoszláviához hasonlóan Bulgáriában is igen nagy a keresőknek kimutatott segítő családtagok száma. A tulajdonképeni munkáosztály Bulgáriában szintén vérszegény. A bolgár föld rendkívül kis üzemi egységekre osztódása, elparcellázódása mellett érthető, hogy az önállók aránya elég magas, mint ez a foglalkozási viszony (*társadalmi rétegződés*) 1934. évi statisztikájából kiviláglik (a kereső népességre vonatkozó adatok):

Foglalkozási viszony	Szám (ezer)	%
Önálló	976	28.5
Tisztviselő	104	3.0
Munkás	475	13.8
Kisegítők	1878	54.7
Összesen:	3433	100.0

Az egész népességnek kereken 80%-a volt önálló, önálló hozzátartozója és segítőcsaládtag, míg a tisztviselők és hozzátartozóik aránya mindössze 4, a munkásoké és családtagjaiké pedig 16%-ot ért el. Jugoszláviához és Romániához hasonlóan Bulgáriában is a kisparaszt-réteg alkotja a társadalom legszélesebb bázisát; a túlnyomóan város lakó polgárság, kézmű-iparosok, kiskereskedők száma — a két szomszédos államhoz hasonlóan — már szerény s a társadalom felső rétege is eléggé kialakulatlan; a társadalmi életben az ugyancsak nem nagy lélekszámú tisztviselő elemnek nagyobb a súlya, mint a polgárságnak.

Az iparforgalmi foglalkozások valamivel nagyobb részesedése ellenére az 1930. évi népszámlálás *foglalkozási főcsoportok* szerint részletezett adatai alapján Románia is a tipikusan agrárállamok közt foglal helyet:

Foglalkozási főcsoport	Kereső népesség		Egész népesség	
	szám (ezer)	%	szám (ezer)	%
Östermelés	8.231	78.8	13.063	72.3
Bányászat és ipar	755	7.2	1.713	9.4
Kereskedelem és hitel	357	3.4	749	4.2
Közlekedés	175	1.7	509	2.8
Közfoglalkoztatás	486	4.6	864	4.8
Egyéb	399	3.8	1.059	5.9
Ismeretlen	55	0.5	100	0.6
Összesen:	10.458	100.0	18.057	100.0

Figyelemreméltó, hogy a déldobrudzsai részen az agrárarány az országos átlagnál magasabb, a jóval népesebb erdélyi területeken viszont némileg alacsonyabb annál (69.7%). A Regátban tehát egy fokkal még erősebb lehetett az agrár színezet, mint volt az ország első világháború utáni határai közt. Az értékes nyersanyagok és energiaforrások jelentős mennyisége Romániában az iparosodás számára elég tág lehetőségeket nyújt. Bucuresti, Ploesti, a Brassó-környék stb. gyors népesedése jelentős mértékben erre vezethető vissza.

A keresők száma — a nemzetközi egybevetésre nem teljesen alkalmas román statisztika szerint — 10.46 millió, tehát elég lényegesen meghaladja az *eltartottakét* (7.60 millió), holott a gyermeklétszám Romániában is magas. A magyarázata erre ugyanaz, mint Bulgáriában: a túlnyomórészt kisbirtok-területekre tagolt földön családi gazdálkodás dívik, melyben a feleségek és gyermekek elég fiatal kortól kezdve mint segítő családtagok — keresők — vesznek részt. A *társadalmi struktúrát* a segítő családtagok igen erős képviselete és még — az agrárjellegre és parasztgazdálkodásra ugyancsak jellemzően — az önállók meglehetősen

magas százaléka határozza meg, míg a munkásosztály csak lassan fejlődik ki. A keresőlétszám foglalkozási viszony szerint való megoszlása a megszokottól elütő tagolás szerint 1930-ban a következő volt:

Foglalkozási viszony	Szám (ezer)	%
Önálló	3.327	31.9
Szabadfoglalkozású	22	0.2
Munkás, tanonc	1.189	11.3
Egyéb	984	9.4
Háztartási alkalmazott	296	2.8
Segítő családtag	4.640	44.4
Összesen:	10.458	100.0

Az egy árnyalattal iparosodottabb erdélyi területen valamivel kevesebb az önálló és a segítőcsaládtag és több a munkás, mint a Regátban.

A foglalkozási és társadalmi rétegződés a dunai államok mindegyikében nemcsak gazdasági szempontból döntő jelentőségű, hanem a népesség demografiai tagozódása és fejlődése szempontjából is.

A férfinépességből például a nemzetközi összehasonlításra többé-kevésbé alkalmas adatok szerint a dunai államokban is jóval több a kereső, mint a nők sorából:

Ország	Terület	Időpont	A férfi	A női	Az egész
			népességből kereső (%)		
Ausztria	első világháború utáni	1934	64.7	30.5	46.9
Csehszlovákia		1930	65.5	30.5	47.5
Magyarország		1930	66.7	22.4	44.1
"		1941	71.2	26.3	48.3
Jugoszlávia		1931	63.0	30.4	46.5
Bulgária		1934	62.2	50.7	56.5
Románia		1930	64.8	52.2	58.4

A tipikusan agrárállamokban a nők és egyben az egész lakosság köréből rendszerint sokkal több a kereső, mint az ipari és vegyes (agrár és iparos) országokban. Ezt a jelenséget a birtokos réteg női segítőcsaládtagjainak nagy száma magyarázza; egyrészt ezért, másrészt az önálló nők (birtokosok stb.) természetszerűen kisebb száma miatt más a kereső nők társadalmi rétegződése, mint a kereső férfiaké. Az ipari, értelmiségi és egyéb pályákon egyébként a nők általában a kisebb fizikai munkakifejtést és kevesebb szakképzettséget kívánó, valamint a speciálisan női foglalkozásokban helyezkednek el (ruházati ipar, közoktatásügy, háztartási szolgálat stb.), tehát foglalkozási struktúrájuk is más, mint a férfiaké. Megemlíthető még, hogy a segítőcsaládtag-fogalom lazább elbírálása esetében a női munka gyakorisága Magyarországon is a kimutatottnál jóval nagyobbak mutatkoznak. Jugoszláviában is statisztikai módszerebeli okok magyarázhatják a kereső nők viszonylag alacsony arányát.

A keresőarány nagysága a nők elütő mértékű keresőtevékenységén felül függ a népesség kormegoszlásától is. A mezőgazdaság keresői közt általában aránylag több a fiatal és az idősebb korú — az előbbieket között a segítőcsaládtagok, az utóbbiak sorában az önállók (birtokosok, bérlők) dominálnak —, mint a többi foglalkozás túlnyomórésztében. Azokban az államokban tehát, amelyekben a mezőgazdasági jelleg miatt igen nagy a segítőcsaládtagok és az önállók száma, az idősebb, főleg pedig a fiatalabb korú keresők aránya is átlagon felüli; a gyermekmunka jelentősége szintén

tén az ilyen országokban (Bulgária, Románia, Jugoszlávia) lehet a legkifejezettebb.

Más tekintetben is mutatkozik összefüggés a dunai államok népességének demografiai tulajdonságai és foglalkozása közt.

Így agrárállamokban a házasságokat rendszerint fiatalabb korban kötik meg; egyben nagyobb a születési arány, a gyermekszám is, míg az iparosodás-városiasodás részben a házasodási kor kitolódása, részben egyéb anyagi, erkölcsi és egészségügyi okokból csaknem mindenütt korlátozólag hat a népesség születési mozgalmára, természetes szaporulatára. A tényleges népfejlődésnek viszont az iparosodás szinte előfeltétele, mert enélkül az előbb-utóbb kialakuló mezőgazdasági munkásfelesleg vagy túlnépesedést idéz elő, vagy kivándorlásra vezet.

A műveltség foka és az értelmiségi (tisztviselő), valamint tanult munkásréteg aránya közt is meglehetősen szerves és kölcsönös a kapcsolat, mint ezt a népműveltség magasabb fokán álló osztrák, csehszlovák és magyar példa mutatja.

Szórványosan rendelkezésre álló adatok szerint a különböző vallásfelekezetekhez és anyanyelvekhez tartozók foglalkozási és gazdasági társadalmi tagozódása sem egyező. Az izraelita vallásúak például a dunai államokban is az önállók, főleg a kereskedők közt lényegesen erősebben vannak képviselve, mint átlagosan, míg arányuk a mezőgazdasági munkásság sorában általában egészen minimális. Romániában, főleg pedig az erdélyi területeken az erősebben város lakó és műveltebb magyar (székely) s német (szász) elem az iparban arányán felül szerepelt, viszont a román elemnél a mezőgazdasági arány volt az átlagon felüli. Magyarországon a magyar ajkú népesség a legegészségesebb parasztbirtok-kategóriákban országos arányán aluli mértékben foglal helyet, a munkásrétegben viszont arányszáma túlszárnyalja országos átlagát. Csehszlovákiában az erősen iparos cseh és a nagy mértékben őstermelő szlovák néptömegek foglalkozási megoszlása volt merőben elütő.

Az ily különbségek természetesen a különböző népcsoportok eltérő kulturális helyzete, települési viszonyai és gazdasági múltja nyomán alakultak ki, vagyis az említett szempontokból is jellegzetesek. A dunai államoknak tehát nemcsak a népességi és foglalkozási rajza meglehetősen tarka, hanem a gazdaságdemografiai képe is igen változatos.